

Crna Gora

Ministarstvo zdravlja

STRATEGIJA CRNE GORE ZA SPREČAVANJE ZLOUPOTREBE DROGA

2013-2020

i Akcioni plan 2013-2016

Sadržaj

UVOD.....	7
Principi	13
Ciljevi	15
STRATEGIJA CRNE GORE ZA SPREČAVANJE ZLOUPOTREBE DROGA 2013-2020	18
1 SMANJENJE POTRAŽNJE ZA DROGAMA	19
1.1 Prevencija upotreba droga	19
1.2 Prevencija u obrazovnom sistemu	20
1.3 Prevencija u lokalnoj zajednici	21
1.4 Prevencija na radnom mjestu.....	21
1.5 Prevencija - uloga medija.....	21
1.6 Liječenje i rehabilitacija zavisnika/ca od droga.....	22
1.7 Rehabilitacija i reintegracija zavisnika/ca u društvo	25
1.8 Civilno društvo.....	26
1.9 Smanjenje štete u vezi sa upotrebom droge	26
2 SMANJENJE PONUDE DROGA.....	27
2.1 Polijske intervencije	28
2.2 Kontrola prekursora.....	29
2.3 Carinske intervencije	29
2.4 Zloupotreba droga kao predmet krivično-pravnog akta	30
3 SISTEM INFORMACIJA I PODATAKA.....	30
4 ISTRAŽIVANJE	31
5 MEĐUNARODNA SARADNJA	32
6 FINANSIJSKA SREDSTVA	32
7 EVALUACIJA.....	33
PRILOG: Akcioni plan 2013-2016	

Strategija Crne Gore za sprečavanje zloupotrebe droga 2013-2020 i Akcioni plan 2013-2016 za primjenu strategije, izrađeni su uz tehničko ekspertsku podršku Kancelarije Ujedinjenih nacija za drogu i kriminal (UNODC) .

U izradi dokumenata učestvovao je gospodin Jože Hren, dr sci soc, ekspert za oblast droga i politika Evropske unije u ovoj oblasti.

Strategija Crne Gore za sprečavanje zloupotrebe droga 2013-2020 sadrži stručne preporuke od strane Evropske komisije, Pompidu grupe Savjeta Evrope, UNODC-a.

Strategija Crne Gore za sprečavanje zloupotrebe droga 2013-2020 i Akcioni plan 2013-2016, sadrži konkretne priloge, kao i ugrađene prijedloge i sugestije iskazane od strane nadležnih državnih organa, referentnih ustanova, lokalne samouprave, stručnjaka raznih profila, kao i nevladinih organizacija.

Logističku podršku izradi dokumenata dalo je Ministarstvo zdravlja Crne Gore.

UNODC

United Nations Office on Drugs and Crime

Uvod UNODC-a u Nacionalnu strategiju za droge Crne Gore

Kancelarija Ujedinjenih nacija za drogu i kriminal (UNODC) je izgradila i konsolidovala uspješnu saradnju sa Vladom Crne Gore tokom prethodnih nekoliko godina i sa zadovoljstvom prepoznaje napredak koji je Vlada postigla u oblasti suzbijanja prijetnji uzrokovanih nelegalnim drogama.

Konkretno, UNODC čestita Vladi Crne Gore na uspješno završenom procesu izrade Nacionalne strategije za droge (2013-2020), kao i pripadajućeg Akcionog plana (2013-2016). Proaktivni pristup Vlade prema podstrekivanju efikasne saradnje i razvoju strateškog pravca u borbi sa izazovima vezanim za droge, koji se na adekvatan način ogleda u oba dokumenta, zaslužuje da bude prepoznat i pohvaljen.

Nacionalna strategija za droge i Akcioni plan demonstriraju spremnost Crne Gore da se ozbiljno uhvati u koštac sa izazovom borbe protiv trgovine nezakonitim drogama, zloupotrebe droge i proizvodnje droga na koherentan način, balansirajući napore usmjerene ka cilju smanjenja ponude i potražnje za drogama. Štaviše, dokumenti odražavaju uključenost svih relevantnih državnih organa, koristeći se iskustvima iz inostranstva i uzimajući u obzir najbolje prakse i naučene lekcije iz cijelog svijeta. UNODC pozitivno ocjenjuje uključivanje principa zaštite ljudskih prava i integrisanje istog u Nacionalnu strategiju za droge i Akcioni plan.

UNODC pozdravlja ovu strategiju kao osnov za dalje jačanje i širenje tekuće sinergije sa Crnom Gorom u prevenciji i liječenju. Na nivou prevencije, UNODC trenutno sprovodi globalni projekat fokusiran na porodice koji ima za cilj da razvije neophodne vještine za prevenciju korišćenja droge, HIV/AIDS-a i kriminala među mladim ljudima kroz poboljšavanje vještina roditeljstva. Što se tiče liječenja, UNODC - SZO globalna zajednička inicijativa za liječenje zavisnosti od droga i inicijative vezane za njegu, imaju za cilj obuku zdravstvenih profesionalaca o modalitetima liječenja zasnovanim na dokazima, i takođe pružaju podršku jačanju nacionalnih službi za liječenje zavisnosti od droga. UNODC se nada da će moći da nastavi saradnju sa Vladom Crne Gore u ovim oblastima, kao i u oblasti unapređenja dostupnosti adekvatnih međunarodno kontrolisanih legalnih droga za medicinske i naučne svrhe, uz sprečavanje njihove diverzije i zloupotrebe, suprotstavljajući se zloupotrebi i trgovini drogama, podržavajući međuagencijski i interregionalni pristup i zajednički postižući rezultate i održivi uticaj u budućnosti.

UNODC ohrabruje perspektivu upotrebe droga i zavisnosti fokusiranu na zdravlje, koja se usredređuje na ljudsku dimenziju: muškarci, žene i djeca koji su na mnogo načina pogođeni zloupotrebom droga i zavisnosti, uključujući sve negativne zdravstvene i socijalne posledice. Pored toga, UNODC podržava pristup "ništa manje" u liječenju zavisnosti od droge, gdje se tretman priznaje kao tretman identičan tretmanu bilo koje druge hronične, nezarazne bolesti, koji se planira i administrira u skladu sa potrebama svakog pojedinca.

UNODC ostaje aktivni partner Vlade Crne Gore u sprovođenju Nacionalne strategije za droge i Akcionog plana i čestita Vladi na izradi ovih dokumenata. Naša kancelarija se raduje nastavku partnerstva sa Vladom Crne Gore u ovim oblastima, kao i promociji adekvatne dostupnosti međunarodno kontrolisanih legalnih droga za medicinske i naučne svrhe. Što se tiče ovih drugih, treba udvostručiti napore za sprečavanje njihove diverzije i zloupotrebe, suprotstavljajući se zloupotrebi i trgovini drogama i dajući podršku međuagencijskim i interregionalnim pristupima, kako bi se zajednički ostvarili održivi rezultati.

Aldo Lale-Demoz

Direktor

Strazbur, 25. januar 2013. god.

**Uvod Pompidou grupe Savjeta Evrope za Strategiju Crne Gore za
sprečavanje zloupotrebe droga 2013-2020**

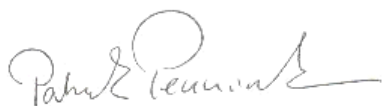
Pompidou grupa Savjeta Evrope pozdravlja Strategiju Crne Gore za sprečavanje zloupotrebe droga za period 2013-2020. godine, zajedno sa Akcionim planom za period od 2013-2016. godine. Ova odlična dokumenta predstavljaju veliki korak naprijed za politiku protiv zloupotrebe droga Crne Gore; vodeći je dalje ka uravnoteženom i na pravima zasnovanom pristupu koji se tiču droga. Dokumenta se oslanjaju na Smjernice politike za koherentne politike za legalne i nelegalne droge Pompidou grupe i Strategije EU o drogama; ona se oslanjaju na međunarodne dokaze i stručna mišljenja, i dokumenta će pomoći Crnoj Gori da riješi širok spektar oblasti koji se tiču droga i da radi na unapređenju zdravlja i života svojih građana.

Pompidou grupa pohvaljuje naglasak na zahtjeve cijelog crnogorskog društva da radi na rješavanju problema zloupotrebe droga, kao i uključivanje širokog spektra odjeljenja i agencija vlade - kao i civilnog društva - u rješavanje ove multidimenzionalne pojave.

Strategija je saosjećajna, ona priznaje prinudu od bolesti zavisnosti i tretira korisnike droga kao ljudska bića sa pravima i odgovornostima. Ona se nadovezuje na rad drugih, uključujući Pompidou grupu. Ona ozbiljno uzima bazu dokaza u pogledu efikasnosti radnji, i identifikuje prikupljanje podataka, nadgledanje, procjenu i istraživanje kao ključne komponente.

Iako treba raditi u okviru ograničenih resursa i treba preduzeti jačanje mnogih kapaciteta, Akcioni plan je ambiciozan i ima za cilj da donese značajne rezultate do 2016. godine - očekujemo da vidimo rezultate.

Čestitamo Crnoj Gori na sastavljanju ovih dokumenata i spremni smo da sarađujemo i dalje sa Vama u rješavanju ovog teškog i složenog problema.

Patrick Penninckx

Izvršni sekretar Pompidou grupe

UVOD

U Crnoj Gori, Evropskoj Uniji i globalno, zloupotreba i nezakonit promet drogama i psihotropnim supstancama se doživljavaju kao ozbiljan problem koji predstavlja prijetnju po zdravlje, sigurnost, socijalnu dobrobit i prosperitet opšte populacije, posebno mladih ljudi. Zavisnost od droga je prepoznata kao važan socijalno-zdravstveni problem koji predstavlja rizik po javno zdravlje, posebno u odnosu na zarazne bolesti (HIV, hepatitis C, hepatitis B, tuberkulozu i polno prenosive bolesti). Zloupotreba droga i psihoaktivnih supstanci može ugroziti bezbjednost svih društava i vladavinu prava, nanijeti patnju kako pojedincima tako i porodicama, i može dovesti do gubitaka života.

U Crnoj Gori smo svjesni tih opasnosti i odgovornosti Vlade da aktivno obavlja i podržava usklađenu politiku borbe protiv zloupotrebe droga u cilju da se obezbijedi zdravlje, dostojanstvo i sigurnost društva na nacionalnoj teritoriji, u regionu i u međunarodnoj zajednici.

Ova strategija za droge definisana je kao dugoročni i širokoopsežni dokument koji obuhvata period od sedam godina. Takođe, ovaj novi strateški dokument koncipiran je kao praktičan i savremen vodič u potpunosti usklađen sa trendovima i politikama Evropske unije, koje se žele primijeniti na nacionalnom nivou. Uzimajući u obzir specifičnosti i potrebe Crne Gore, vizija je bila da se dobije jasan, primjenjiv i koncizan dokument koji će biti koristan i za stručnu i za opštu javnost. S toga Strategija sadrži smjernice za što efikasniji odgovor društva na trendove i modalitete upotrebe droga. Strategija Crne Gore za sprečavanje zloupotrebe droga 2013-2020, njeni ciljevi i zadaci će poslužiti kao osnova za jedan trogodišnji i dva uzastopna dvogodišnja akciona plana za sprečavanje zloupotrebe droga.

Strategija Crne Gore za sprečavanje zloupotrebe droga 2013-2020, donosi se u periodu punih pretpristupnih aktivnosti i procesa integracije Crne Gore u Evropsku uniju. Od značaja je da se Strategija odnosi na oblast koja se razmatra u pregovaračkom poglavlju 24 – Pravda, sloboda i bezbjednost. Relevantna je činjenica da se novi strateški dokument za oblast droga donosi i u periodu aktivne participacije i pune prisutnosti Crne Gore u svim međunarodnim tijelima i programima iz oblasti sprečavanja zloupotrebe droga.

Ova strategija ima za cilj da služi svim relevantnim stranama u procesu formiranja politike za borbu protiv droga kao vodeći operativni okvir u narednih sedam godina. Dokument definiše principe i ciljeve koje će Vlada identifikovati kao odgovarajuće u cilju rješavanja problema upotrebe droga u našem društvu. Cilj Strategije je da štiti i unaprjeđuje dobrobit naše zajednice i pojedinca, štiti javno zdravlje, da ponudi visok nivo bezbjednosti za građane i da preduzme uravnotežen, integrisan i na dokazima zasnovan pristup problemu droga. Ekvivalentna primjena svih tradicionalnih kamena temeljaca politike vezane za droge, počevši od prevencije, liječenja/tretmana, smanjenja štetnih posljedica zloupotrebe droga, socijalne rehabilitacije i reintegracije do sprovođenja zakona, preduslov su za bilo koju uspješnu strategiju za suzbijanje zloupotrebe droga.

Zakonik o krivičnom postupku i Krivični zakonik predviđaju obavezno liječenje narkomana. U posljednjih nekoliko godina u Crnoj Gori su usvojeni svi relevantni zakoni u skladu sa

pravnom tekovinom Evropske unije iz oblasti droga. Ustav Crne Gore definiše osnovna prava protiv diskriminacije, pravno zastupanje neposredno nakon privođenja, pretpostavku nevinosti, i potrebu sudskog naloga radi zadržavanja u pritvoru. Krivična djela u vezi sa nedozvoljenom proizvodnjom i prometom narkoticima su definisana Krivičnim zakonikom Crne Gore, gdje postoje dva krivična djela vezana za zloupotrebu droga: neovlašćena proizvodnja, držanje i stavljanje u promet opojnih droga, kao i omogućavanje uživanja opojnih droga. Lična upotreba droga je regulisana Zakonom o sprečavanju zloupotrebe droga.

Zakon o kontroli proizvodnje i prometa supstanci koje se mogu upotrijebiti u proizvodnji opojnih droga i psihotropnih supstanci (Sl. list RCG br 83/09). uređuje praćenje i kontrolu proizvodnje i stavljanja u promet supstanci, (takozvanih prekursora za narkotike), koje mogu da se zloupotrijebe u proizvodnji opojnih droga i psihotropnih supstanci, radi sprečavanja njihove zloupotrebe ili korišćenja u nedozvoljene svrhe, kao i radi zaštite života i zdravlja ljudi, i zaštite životne sredine od štetnog dejstva prekursora.

Nacionalni pravni okvir u skladu sa regulativom Evropske unije, u potpunosti je uspostavljen usvajanjem Zakona o sprečavanju zloupotrebe droga, koji propisuje mjere za sprečavanje zloupotrebe droga. Ove mjere obuhvataju informativne, preventivne, medicinske, obrazovne i savjetodavne aktivnosti, liječenje, mjere za rehabilitaciju, usluge socijalnih službi i programe za rješavanje socijalnih problema vezanih za korišćenje droga i praćenja potrošnje droga.

Crna Gora je svojim strateškim pristupom i pravnim okvirom u odnosu na oblast sprečavanja zloupotrebe droga, obezijedila uslove i ambijent u kojima nema mjesta stigmi i diskriminaciji. Polazeći od činjenice da su bolesti zavisnosti bolesti koje zahtijevaju i prevenciju i liječenje i pružanje potrebne njege i podrške, i ovaj strateški dokument sadrži u sebi takav pristup.

Strategija se takođe zasniva na međunarodnom pravu, na UN Jedinstvenoj konvenciji o opojnim drogama iz 1961 sa Protokolom o izmjenama i dopunama iz 1972, Konvenciji o psihotropnim supstancama (1971) i Konvenciji protiv nezakonitog prometa opojnih droga i psihotropnih supstanci (1988). Konvencije Ujedinjenih Nacija pružaju međunarodni pravni okvir za rješavanje problema vezanih za nedozvoljene droge. Crnogorska Strategija za droge uzima u obzir i sve druge relevantne političke dokumente UN-a, uključujući Političku Deklaraciju Ujedinjenih nacija i Akcioni plan za međunarodnu saradnju ka integrisanoj i izbalansiranoj Strategiji borbe protiv problema droga u svijetu, usvojene 2009. godine, koja navodi da su smanjenje potražnje za drogama i smanjenje ponude droga snažni elementi politike borbe protiv droga. Uzima u obzir i sve relevantne Eu dokumente i preporuke kao i Deklaracije Pompidu grupe Savjeta Evrope.

Ova Strategija uzima u obzir dostignuća politike sadržane u Nacionalnom strateškom odgovoru na droge 2008-2012. Novinu predstavlja činjenica da se ovaj strateški dokument izradio nakon sprovedene eksterne evaluacije. Evaluacija pokazuje da su principi i većina ciljeva definisanih prethodnom strategijom implementirani. Prethodna Strategija za droge je generalno ocijenjena kao pozitivna. Ona se sagledava kao dobar, efikasan i sveobuhvatan strateški dokument. Pomogla je da se problem droge stavi na politički dnevni red, postavila je jasne ciljeve i pomogla da se razjasne odgovornosti učesnika u sprovođenju politike vezane za droge. Strategija za droge (i Akcioni plan), imali su ohrabrujući efekat na razvoj intervencija u cilju smanjenja potražnje za drogom i snabdijevanja drogom. Ona je donijela

nove inicijative i nove projekte u svim oblastima. Takođe je imala pozitivan efekat na javnu svijest i opšte razumijevanje problema zloupotrebe droga.

Dugoročna orijentacija crnogorske politike vezane za suzbijanje zloupotrebe droga ne zahtijeva izmjene.

Istraživanje upotrebe droga u opštoj populaciji u Crnoj Gori nije još uvijek sprovedeno, iako je Institut za javno zdravlje pripremio i više puta aplicirao projekat istraživanja na javnim konkursima za raspodjelu sredstava namijenjenih ovoj svrsi. Istraživanja upotrebe psihoaktivnih supstanci među mladima se u Crnoj Gori sprovode kontinuirano od 1999.godine, a najrelevantnija i najskorija među njima su dva kruga internacionalnog ESPAD istraživanja koja je sproveo Institut za javno zdravlje (2008. i 2011.godine). Istraživanja su pokazala blagi, ali kontinuirani porast upotrebe psihoaktivnih supstanci među srednjoškolcima. U ESPAD 2008 istraživanju¹ ukupno 5% učenika (6% dječaka, 3% djevojčica) koristilo je ilegalne droge, a u ESPAD 2011² istraživanju 7% (11% dječaka, 4% djevojčica). Najčešće korišćene supstance među srednjoškolcima su inhalanti, sedativi/trankvilizeri i marihuana. Upotreba kanabisa je porasla sa 3% u istraživanju 2008. godine na 5% u istraživanju 2011. godine; upotreba trankvilizera i sedativa sa 3% 2008. godine na 5% 2011. godine; upotreba inhalanata sa 3% 2008. na 6% 2011. godine. Iako je, prema rezultatima posljednjeg ESPAD istraživanja razlika između učestalosti upotrebe kanabisa kod crnogorskih srednjoškolaca u odnosu na ESPAD prosjek značajna (5% naspram 17%), kada je u pitanju upotreba drugih droga, ova razlika je daleko manja. 5% učenika u Crnoj Gori i 6% u ostatku Evrope koristilo je druge droge izuzev kanabisa nekad u životu.

IJZ uz podršku UNDP sproveo je 2011/2012. godine istraživanja o rizičnom ponašanju u vezi sa HIV/AIDS-om, seroprevalencom HIV-a, HBV i HCV, fokusirana na populacije u najvećem riziku: intravenske korisnike droga (IVKD), seksualne radnice i zatvorenike. Istraživanje među IVKD (2011)³ obuhvatilo je 350 ispitanika/ca. Rezultati su pokazali da je najveći broj pripadnika ove populacije počeo sa intravenskim korišćenjem droga na uzrastu od 19 do 25 godina starosti (25.5%), odnosno nakon 25 godina (26.3%), dok je procenat onih koji su drogu počeli koristiti intravenski u uzrastu ispod 15 godina nizak (1.9%). Skoro tri četvrtine ispitanika (72.2%) je izjavilo uzima drogu 2-5 godina, a skoro svaki jedanaesti ispitanik ima izuzetno dug „intravenski staž“, duže od 10 godina. Ako se posmatra cjelokupni period intravenskog korišćenja droga, pribor za ubrizgavanje je dijelilo sa drugim korisnicima, barem nekad, približno dvije trećine ispitanika (63.4%). Najčešće korišćena droga je heroin, 99.2%, a ostalo je mješavina heroina i kokaina.

Primjenom laboratorijskih testova utvrđeno je da je u ispitivanoj populaciji punoljetnih IVKD trenutna prevalencija HIV-a vrlo niska, 0.3%, što je niže u odnosu na istraživanje provedeno 2008. godine kada je prevalencija bila 0.4%. Prevalencija HBsAg među ispitivanom populacijom u oba istraživanja iznosila je 0.0%, dok je prevalencija HCV vrlo visoka 55% i nešto je viša u odnosu na 2008. kada je bila 53.6%. Programima odvikavanja od upotrebe droga nikada nije bilo obuhvaćeno 51.6% punoljetnih IVKD. Istraživanje o HIV-u i rizičnim

---

¹ Mugoša B, Đurišić T, Golubović Lj. Evropsko istraživanje o upotrebi duvana, alkohola i droga među učenicima. Nacionalni izvještaj za Crnu Goru. Crna Gora Institut za javno zdravlje. Podgorica, 2008.

² Mugoša B, Đurišić T, Golubović Lj. Evropsko školsko istraživanje o upotrebi duvana, alkohola i droga ESPAD 2011. Nacionalni izvještaj za Crnu Goru. Crna Gora Institut za javno zdravlje. Podgorica, 2012. [u štampi]

³ Laušević D, Mugoša B, Vratnica Z et al. Istraživanje o rizičnom ponašanju u vezi sa HIV/AIDS-om, seroprevalencom HIV-a, HBV, HCV među intravenskim korisnicima droga u Crnoj Gori u 2011. godini. Institut za javno zdravlje. Podgorica, 2011.

ponašanjima među seksualnim radnicama u Crnoj Gori iz 2012. godine⁴, koje je obuhvatilo 200 ispitanica, pokazalo je da bilo koju vrstu droge koristi ili je koristila trećina ispitanica (32.5%). Tokom 12 mjeseci koji su prethodili istraživanju intravenskim putem drogu je koristilo njih 15%, a skoro svaka jedanaesta (9.1%) ispitanica koja je intravenski koristila drogu u posljednjih mjesec dana prije istraživanja dijelila je pribor za injektiranje droge sa nekim drugim intravenskim korisnikom droga. Testiranjem na HIV antitijela, koje je u istraživanju obavljeno uz pomoć brzih testova, nije dobijen ni jedan pozitivan nalaz (seroprevalencija 0.0%), antitijela na HBsAg su bila pozitivna kod 14% ispitanica, dok je prisustvo na HCV utvrđeno kod 15% ispitivane populacije.

Istraživanje sprovedeno među zatvoreniciima u Crnoj Gori⁵ obuhvatilo je 309 zatvorenika (293 muškarca i 19 žena) ili 41.0% ukupne populacije zatvorenika iz Zavoda za izvršenje krivičnih sankcija. Jedna trećina (33.7%) muških zatvorenika kao razlog zbog kog su na izdržavanju kazne navelo je zloupotrebu droga, a 5 žena je kao razlog navelo kriminalne radnje vezane za droge. Na pitanje o upotrebi droga je odgovorilo 276 muških ispitanika. Više od polovine ispitanika (50.4%) je izjavilo da je ikad u životu probalo drogu, najviše u dobi 20-29 godina (48.7%) i u dobi 30-39 godina 44.5%. Kod ispitanika koji su koristili droge prosječni uzrast kada su prvi put uzeli drogu bio je 18 godina. Od onih koji su uzimali drogu jedna trećina je navela da je drogu koristila intravenski. Najraniji uzrast kada se droga prvi put koristila intravenski je 12 godina, a najkasniji 33 godine. Zatvor kao mjesto prvog intravenskog uzima nja droge naveo je samo jedan ispitanik. 36.4% ispitanika je navelo da je nekad dijelilo pribor za injektiranje droge, a 2 ispitanika su izjavili da su to radili pri posljednjem uzimanju droge. Skoro jedna petina ispitanika (19.2%) od 270 koji su odgovorili na ovo pitanje, navela je da se droga može nabaviti u zatvoru.

Na HIV, HBV i HCV analiziran je 291 uzorak krvi muških ispitanika. Svi uzorci su bili negativni na prisustvo HIV-a. Pozitivnost na HBsAg je nađena u 3 uzorka ili kod 1% testiranih. Prisustvo hepatitis C virus antitijela nađeno je kod jedne petine, 59 ili 20.1% uzoraka. Kod onih kod kojih je utvrđena pozitivnost na HCV značajno je više onih koji su osuđeni za krivična djela vezana za zloupotrebu droga nego za druga krivična djela. Kod nešto više od jedne trećine (34.3%) ispitanika koji su izjavili da su u životu imali iskustva sa drogama, analizom uzetih uzoraka krvi tokom istraživanja nađena je pozitivnost na infekciju HCV, kao i kod 72.7% ispitanika koji su izjavili da su drogu koristili intravenskim putem.

Da je ikada u životu probalo droge navele su 4 ispitanice (sve u dobnom uzastu 30-39 godina) i svaka je osuđena po osnovu kriminala vezanog za droge. Uzrast kada su prvi put koristile drogu kretao se od 16 godina, kao najraniji uzrast, do 26 godina. Svaka ispitanica je koristila drogu i intravenskim putem, a samo jedna je navela da je ranije dijelila injekcioni pribor za uzimanje droge. Pet ispitanica je smatralo da se droga može nabaviti u zatvoru, četiri su navele da je to teško uraditi, dok je jedna smatrala da se zatvoru lako može doći do droge. Od ostalih 11 ispitanica 9 je izjavilo da se u Zatvoru ne može doći do droge, a dvije nijesu znale.

---

⁴ Laušević D, Mugoša B, Vratnica Z et al. HIV i rizična ponašanja među seksualnim radnicama u Crnoj Gori u 2012. Institut za javno zdravlje. Podgorica, 2012.

⁵ Laušević D, Mugoša B, Vratnica Z et al. Istraživanje znanja, stavova i ponašanja u odnosu na HIV/AIDS u populaciji zatvorenika u Crnoj Gori. Institut za javno zdravlje. Podgorica, 2012.

Na HIV i HBV je testirano ukupno 16 uzoraka krvi od zatvorenica i svi su bili negativni. Na HCV je takođe testirano 16 uzoraka i pozitivnost je nađena u 5 ili 31.3% uzoraka. Kod svih ispitanica (4) koje su izjavile da su ikad u životu imale iskustvo sa drogama prilikom analize uzetih uzoraka tokom istraživanja nađena je pozitivnost na hepatitis C infekciju, kao i kod svih, odnosno 3 ispitanice, koje su izjavile da su drogu uzimale intravenskim putem.

Istraživanjem Imperial College-a iz Londona iz 2005/2006⁶ među intravenskim korisnicima droge broj intravenskih korisnika droga u Podgorici je procijenjen na 660. Metodom multipikacije uz tri izvora podataka, procenjeni broj IKD-a u Podgorici sa širim okruženjem, za 2011 godinu, iznosi 1.283.

Odlukom Vlade Crne Gore, Ministarstvo zdravlja je oformilo Odjeljenje za droge. Potrebno je održavati funkcionalnost i kontinuirano unapređivati saradnju u okviru nacionalne kontakt mreže koju čine sve institucije i ustanove na nacionalnom i na lokalnom nivou, kao i predstavnici civilnog sektora i svi subjekti koji realizuju aktivnosti na sprečavanju zloupotrebe droga na posredan ili neposredan način. Cilj je postići dobru horizontalnu i vertikalnu koordinaciju koja će biti u funkciji unapređenja stanja u ovoj oblasti .

U skladu sa afirmativnom pristupom u oblasti suzbijanja zloupotrebe droga, Vlada Crne Gore je 2010 godine, obrazovala Državni savjet za sprečavanje zloupotrebe droga, na čijem je čelu Predsjednik Crne Gore. Savjet prati i pruža podršku aktivnostima koje su usmjerene na suzbijanje zloupotrebe droga u svim segmentima ove kompleksne problematike. Takođe, prati međunarodnu saradnju u ovoj oblasti i razmatra zakonska rješenja i strateške dokumente. Članovi Savjeta su predstavnici nadležnih resora i ustanova . Savjet je uputio poziv svim nevladinim organizacijama koje djeluju u oblasti sprečavanja zloupotrebe droga da se uključe u rad Savjeta po principu samoizbora i regionalne rotacije i da između sebe naprave izbor predstavnika za centralnu regiju države koji će učestvovati u radu Savjeta u narednom šestomjesečnom mandatu. Cilj je da se pruži ravnopravna mogućnost svim nevladinim organizacijama da konstruktivno uz preuzimanje pune odgovornosti doprinesu naporima koje država ulaže u oblasti sprečavanja zloupotrebe droga i bolesti zavisnosti, tako što će sami birati svog predstavnika . Izabrani predstavnik će izvijestiti Savjet na prvoj narednoj sjednici o realizovanim aktivnostima od strane civilnog sektora u centralnoj regiji za koju je izabran. Isti princip će se primijentiti i za predstavnika sjeverne i južne regije, nakon isteka mandata predstavnika centralne regije i koji će na isti način učestvovati u radu Savjeta kroz šestomjesečni mandat i na narednim sjednicama izvještavati o aktivnostima koje se implementiraju od strane civilnog sektora u regiji koju predstavljaju.

U poslednjih nekoliko godina uspostavljena je mreža opštinskih kancelarija za prevenciju. Kancelarije su značajan instrument za sprovođenje preventivnih i edukativnih aktivnosti uz saradnju sa školama na teritoriji opštine. Nastavnici, učenici, roditelji, psiholozi, socijalni radnici, ljekari iz domova zdravlja, zaposleni u policijskim ispostavama, mediji i nevladine organizacije sarađuju i dopunjuju svojim aktivnostima djelovanje opštinskih kancelarija za prevenciju.

Strategija Crne Gore za sprečavanje zloupotrebe droga 2013-2020 želi otvoriti i pitanje ostalih vrsta zavisnosti.

---

⁶ Simic, M., Strahinja, R., Mugoša, B., Rhodes, T. and Hickman, M. (n.d.), *Review of the estimates of the size of the injecting drug use population in Podgorica (Montenegro)*, unpublished report.

Postojeći i dostupni podaci iz različitih zemalja EU ukazuju na vezu između upotrebe droga i kockanja. Pretjerano kockanje može donijeti ozbiljne zdravstvene, socijalne i ekonomske probleme za pojedinca, porodicu i širu okolinu.

Bližu pažnju treba posvetiti ovoj problematici i razviti odgovarajuće mjere i aktivnosti u skladu sa tim.

Većina adolescenata zna za štetne posljedice droge, alkohola, duvanskih proizvoda, a manji broj upoznat je da i internet i kockanje mogu podjednako voditi u zavisnost a opasnost nastaje kada dodje do njihove zloupotrebe.

Iako pojedini indikatori govore o značajnoj prisutnosti kockanja kod mladih u Crnoj Gori, da bi imali empirijski uvid u stanje u ovoj oblasti, neophodna su relevantna nacionalno reprezentativna istraživanja od strane naučnih institucija.

U ovom dokumentu želi se dati osvrt i otvoriti pitanje zloupotrebe doping sredstava i metoda.

S obzirom na prisutnost problematike dopinga na globalnom nivou, potrebno je u narednom periodu razmotriti i naći adekvatan način za stavljanje pod kontrolu upotrebu ovih sredstava i metoda na nacionalnom nivou.

Nedozvoljena upotreba dopinga, prisutna je kod rekreativaca i sportista amatera, i posebno kod mladih ljudi.

Prema rezultatima ESPAD 2008 istraživanja, anaboličke steroide je koristilo ukupno 0.6% ispitanih srednjoškolaca, a u 2011 istraživanju 1.2% ispitanih učenika.

U našim daljim koracima, kao zemlje u pregovaračkom procesu za članstvo u Evropskoj uniji, svi novi trendovi unutar EU u oblasti politike vezane za droge treba da se blagovremeno i adekvatno reflektuju i na Crnu Goru.

Implementacija nacionalne politike u ovoj oblasti zahtijeva kontinuirano uravnotežen, multidisciplinaran i integrisan pristup koji podrazumijeva koordinisano učešće svih subjekata uključenih u borbu protiv droga i njihovih posljedica.

U odnosu na transponovanje pravne tekovine u nacionalni sistem iz oblasti suzbijanja zloupotrebe droga i u odnosu na učešće u radu međunarodnih tijela iz ove oblasti prepoznato je Odjeljenje za droge, kao nacionalno kontakt mjesto u okviru Ministarstva zdravlja. U narednom periodu potrebno je kontinuirano izgrađivati sistem prukupljanja standardizovanih podataka i informacija iz ove oblasti u cilju formiranja nacionalne baze podataka. U tom cilju potreban je odziv i puna uključenost u proces svih nosilaca aktivnosti koji na posredan ili neposredan način učestvuju i prate sprečavanje zloupotrebe droga, a u skladu sa propisima koji uređuju ovu oblast.

Uspješna realizacija Strategije za sprečavanje zloupotrebe droga 2013-2020 i Akcionog plana 2013-2016 zahtijeva neophodnu političku i profesionalnu podršku svih relevantnih subjekata u Crnoj Gori.

Principi

U periodu 2013-2020 Strategija Crne Gore vezana za droge i njen prvi Akcioni plan za period 2013-2016 zasnivaće se na sljedećim principima:

• Princip ustavnosti i zakonitosti

U skladu sa Ustavom Crne Gore i važećim propisima Strategija Crne Gore za sprečavanje zloupotrebe droga 2013-2020 treba da poštuje važeći crnogorski pravni okvir i ratifikovane međunarodne konvencije i sporazume koje je Crna Gora integrisala u svoj pravni sistem i one koje će integrisati u budućnosti.

• Princip zaštite ljudskih prava

Jedno od fundamentalnih prava koje proističe iz međunarodnih konvencija je pravo pojedinca na zdrav život. To zahtijeva sveobuhvatno društveno angažovanje u aktivnostima usmjerenim ka zaštiti od onih okolnosti koje pogoduju zloupotrebi droga. Shodno tome, neophodno je razvijati i unapređivati programe za prevenciju bolesti zavisnosti, smanjenje dostupnosti droga na svim nivoima, od borbe protiv organizovanog kriminala do smanjenja ponude na ulicama, kao i borbu protiv svih oblika kriminala vezanih za narkotike. Ovaj princip nužno uključuje pravo svakog pojedinca na dostojanstven i profesionalan tretman i pomoć u slučaju bolesti ili drugih prijetećih društvenih situacija.

Dakle, država mora obezbijediti ustavom zagarantovana prava na očuvanje zdravlja i socijalnu sigurnost njenih građana, a istovremeno spriječiti društvenu isključenost pojedinaca ili grupa. U skladu sa ovim principom, kazneni sistem i pravna zaštita osuđenika zavisnika od droge, koji čak i u zatvoru imaju pravo na adekvatno liječenje i pomoć, treba da promovišu ideju da bi takav tretman u zatvorskom sistemu morao biti ekvivalentan dostupnim načinima liječenja u okviru javnog zdravstvenog sistema u zemlji. Ovakvim pristupom država želi onemogućiti pojavu stigme i diskriminacije u odnosu na osobe u problemu zavisnosti, a imajući u vidu činjenicu da su ove pojave univerzalne i da se događaju u svim zemljama u svijetu u većoj ili manjoj mjeri. Stigma i diskriminacija su najveće prepreke prevenciji i obezbjeđivanju potrebnih mjera za rehabilitaciju oboljelih lica.

Sve odgovorne strane za sprovođenje različitih programa dužne su da štite tajnost ličnih podataka u skladu sa profesionalnim etičkim kodeskom, Ustavom i važećim propisima Crne Gore.

• Princip sveobuhvatne i kontinuirane odlučnosti u vezi sa problemima vezanim za droge

Kontrola problema vezanih za droge zahtijeva sveobuhvatan pristup, koji prepoznaje problem kao posledicu istovremenih aktivnosti na više nivoa, kako na individualnom tako i na širem društvenom nivou. Ovdje bi takođe trebalo uključiti različite aktivne učesnike.

Rješavanje problema i posljedica zloupotrebe droga i psihoaktivnih supstanci je zadatak za različite sektore u oblasti socijalne i zdravstvene zaštite, obrazovanja i vaspitanja, pravosudnog sistema, unutrašnjih poslova i policije finansija i carine, ekonomije, kao i različitih djelova civilnog društva i javnosti u cjelini.

- **Princip globalnih aspekata upotrebe droga i globalne saradnje**

Pojava zloupotrebe droga u savremenom društvu ima globalni karakter, a skoro svaka zemlja na svijetu suočava se sa ovim problemom. Istovremeno, problematika dotiče i lokalnu zajednicu, odnosno porodice i svakodnevni život svakog čovjeka.

Traženje rješenja za problem droge i značajno prisustvo droga na globalnom ilegalnom tržištu je takođe pitanje na međunarodnom nivou. Uključivanje Crne Gore u regionalni, evropski i svjetski kontekst treba da se odnosi na sve nivoe, od nacionalnog do lokalnog nivoa zajednice. Neophodno je da se održavaju sve vrste međunarodne saradnje na multilateralom i bilateralom nivou, a takođe je neophodno da se obezbijedi sprovođenje i usklađivanje različitih konvencija, deklaracija, rezolucija, preporuka, smjernica i strategija međunarodnih organizacija. (Ujedinjene Nacije, Savjet Evrope, Svjetska zdravstvena organizacija)

- **Princip decentralizacije**

Ovaj princip obezbjeđuje ravnomjernu distribuciju različitih programa i sadržaja u cijeloj zemlji, u skladu sa potrebama lokalnih zajednica i u skladu sa raspoloživim kapacitetima.

- **Princip kojim se garantuje bezbjednost građana/ki Crne Gore**

Ovaj princip proizilazi iz ustavnog prava pojedinca i zajednice na ličnu sigurnost i zaštitu privatne imovine crnogorskih građana/anki. Prethodno pomenuti princip bi trebalo da dovede do smanjenja u svim vrstama kriminala povezanog sa zloupotrebom droga, uključujući hemikalije/prekursore.

- **Princip prilagođavanja različitim grupama stanovništva**

Sadržaj dokumenata treba da bude prilagođen različitim ciljnim grupama stanovništva i njihovim potrebama, od preventivnih programa, programa smanjenja štete, do odgovarajućih modela liječenja i tretmana bolesti zavisnosti, socijalne brige i rehabilitacije.

- **Princip usvajanja zdravih životnih navika**

Programi preventivne psihosocijalne i zdravstvene edukacije treba da motivišu djecu i mlade ljude da usvoje zdrave navike. (na primjer u školi, u porodici, u širem okruženju). Ovo se postiže obezbjeđivanjem objektivne, generacijski prilagođene informacije o supstancama koje stvaraju zavisnost i pružanjem podrške djeci i mladima da steknu socijalne vještine neophodne za donošenje odgovornih životnih odluka.

Djeca i mladi ljudi treba da budu informisani o negativnim efektima upotrebe droga, na individualnom i društvenom nivou, i treba da imaju pristup informacijama i odgovarajuće uslove za razvoj vještina koje će im pomoći da donose odgovorne odluke (npr. da ne koriste droge, ili ako ih koriste da znaju kako da izbjegnute nove, dodatne rizike i štete po zdravlje).

- **Princip partnerstva - uravnotežen i multidisciplinarni pristup, konzistentnost i komplementarnost**

Politika suzbijanja zloupotrebe droga u Crnoj Gori treba da integriše različite pristupe u oblasti prevencije upotrebe droga i smanjenja šteta u vezi sa upotrebom droga, da bi se stvorio jedinstven nacionalni sistem za borbu protiv zloupotrebe droga. Ovaj princip obuhvata mjere prevencije, smanjenje štetnih posljedica po zdravlje i društvo u cijelini u vezi

sa zloupotrebom droga, psiho-socijalno liječenje i izliječenje, rehabilitaciju i resocijalizaciju zavisnika i zavisnica, kao i unapređenje kontrole snabdijevanja drogama sa ciljem smanjenja dostupnosti droge.

Da bi se postigao ovaj princip država mora da podrži ravnomjerni razvoj svih profesionalno i naučno zasnovanih pristupa i programa, kao i da traga za novim rješenjima i modelima kojima se može kontrolisati zloupotreba droga.

Generalno, ne treba davati prioritet nijednom od pristupa prevenciji zloupotrebe droga u odnosu na ostale, oni treba da budu povezani i integrisani kroz uravnotežene aktivnosti na različitim nivoima.

• Princip centralizovane koordinacije, finansiranja, monitoringa i evaluacije

Implementacija aktivnosti iz ove Strategije zahtijeva, pored koordinacije i transparentnosti, uravnoteženo korišćenje budžetskih sredstava za rješavanje ovih problema, u skladu sa svim stubovima na kojima se zasniva strateški pristup, kao i održivo praćenje i evaluaciju sprovedenih aktivnosti.

Ciljevi

Strategija Crne Gore za sprečavanje zloupotrebe droga 2013-2020 je ključni strateški dokument države u rješavanju problema zloupotrebe droga. Ona je u skladu sa trenutnom nacionalnom situacijom vezanom za droge, i u skladu sa naučnim saznanjima o problematici droga kao i skladu sa aktuelnim politikama koje Evropska unija vodi na ovom planu. Ova strategija definiše spisak ciljeva koje pokušava da postigne u sprovođenju mjera koje treba preduzeti u narednom periodu.

Opšti ciljevi

U pogledu ciljeva svake politike suzbijanja zloupotrebe droga - da obezbijedi zaštitu pojedinca i društva od zdravstvenog, socijalnog i ekonomskog rizika od štete koju upotreba droga može da izazove, kao i da štiti pojedince, društvo, i imovinu od posljedica kriminala u vezi sa drogom i upotrebom droga – i u smislu uravnoteženog pristupa problemu, opšti ciljevi ove strategije za droge su struktuirani u okviru dva glavna stuba - smanjenje potražnje za drogama i smanjenje ponude droga.

Intervencije u oblasti smanjenja potražnje za drogama su orijentisane ka sljedećim ciljevima:

- Osigurati da se pitanjem droga država bavi i na lokalnom i na nacionalnom nivou ravnopravno sa drugim socijalnim, zdravstvenim, bezbjedonosnim i ekonomskim pitanjima u zemlji i, na toj osnovi, da se usvoje neophodne sistemske mjere;
- Podizanje svijesti zajednice o problemu zloupotrebe droga i o potrebi za njenim sprečavanjem, kao i o potrebi afirmacije zdravih navika življenja;
- Obezbijediti koordinaciju različitih aktivnosti na lokalnom nivou i uskladiti koordinaciju aktivnosti na lokalnom nivou sa onima na nacionalnom nivou;
- Obezbijediti različite i visoko kvalitetne kapacitete i programe orijentisane ka liječenju zavisnosti, uvođenjem različitih pristupa u liječenju bolesti zavisnosti;

- Podsticati razvoj programa koji će doprinijeti održavanju ili smanjenju broja osoba zaraženih HIV-om, virusnim hepatitisom, polno prenosivim bolestima i tuberkulozom, fatalnih posljedica predoziranja drogom;
- Obezbijediti uslove koji omogućavaju produženje institucionalnih programa liječenja u korektivnim i kaznenim institucijama;
- Razvoj posebnih programa za žene;
- Podsticati razvoj programa socijalne zaštite za zavisnike/ce od droga, Javne ustanove za rehabilitaciju i resocijalizaciju korisnika PAS, terapijskih zajednica i komuna, organizacija civilnog društva, uključujući i programe za smanjenje štete, što će spriječiti socijalnu isključenost zavisnika i diskriminaciju. Ovo se podjednako odnosi na programe i aktivnosti u okviru socijalnog staranja u zatvorima i korektivnim institucijama;
- Podizanje svijesti i unapređenje vještina svih uključenih subjekata koji se bave prevencijom zloupotrebe droga, liječenjem i rehabilitacijom zavisnika/ca od droga, kao i mjerama i programima orijentisanim ka smanjenju štete;
- Podsticati razvoj i primjenu preventivnih aktivnosti u ovoj oblasti i različite programe orijentisane ka smanjenju potražnje za drogama, a posebno aktivnosti u pogledu pojave i širenja novih psihoaktivnih supstanci.

Intervencije u oblasti smanjenja snabdijevanja drogama i psihotropnim supstancama su orijentisane ka sljedećim ciljevima:

- Jačanje aktivnosti usmjerenih protiv organizovanog kriminala, nezakonite trgovine drogom, pranja novca i drugih oblika kriminala povezanog sa drogom;
- Unapređenje saradnje između policije, carine i pravnog sistema unutar zemlje, u regionu, i međunarodne saradnje;
- Unapređenje prikupljanja informacija i analitički rad u otkrivanju kriminalnih aktivnosti;
- Unapređenje nivoa znanja među pravosudnim organima;
- Usvojiti sve raspoložive i kreirati nove mjere za otkrivanje protoka droge duž „balkanske rute“;
- Potpuno uspostavljanje sistema ranog prepoznavanja i sistema upozoravanja za nove sintetičke droge;
- Jačanje kontrole prekursora i saradnje u ovoj oblasti između carine, policije, proizvođača i distributera prekursora u cilju praćenja prometa i upotrebe prekursora;
- Intenzivirati i održavati saradnju sa drugim zemljama u regionu, u Evropi i na globalnom nivou, kao i saradnju sa međunarodnim organizacijama.

Specifični ciljevi

Pored opštih ciljeva navedenih gore, strategija je usmjerena ka ostvarivanju sljedećih specifičnih ciljeva:

- Obezbijeđivati uz ekspertsku podršku, postepenu funkcionalnost Nacionalne kontakt tačke,

kao središnjeg dijela sistema za informacije za prikupljanje, objedinjavanje i izdavanje podataka i informacija iz oblasti praćenja droga, kao i uspostavljanje veze sa EMCDDA;

- Obezbijediti političku i finansijsku podršku za realizaciju aktivnosti definisanih u Akcionom planu 2013-2016, kao i aktivnosti koje će biti definisane kao prioritetne u daljim akcionim planovima na lokalnom i nacionalnom nivou;
- Podsticati saradnju između različitih aktera, razvijati partnerske odnose sa civilnim društvom u svim sferama po pitanju droga, uključujući jačanje uloge nevladinih organizacija;
- Podsticanje obuke za sve profesionalce koji rade u ovoj oblasti i ohrabrivanje svih aktivnosti orijentisanih ka stvaranju uslova za razvoj raznih programa obuke na nacionalnom nivou;
- Obezbijediti evaluaciju i stabilno finansiranje potvrđenih programa, uključujući srednjoročnu evaluaciju Strategije za droge.

STRATEGIJA CRNE GORE ZA SPREČAVANJE ZLOUPOTREBE DROGA 2013-2020

Strategija Crne Gore za sprečavanje zloupotrebe droga 2013-2020 je uravnotežen, multidisciplinarni i sveobuhvatan strateški dokument sa sljedećim posebnim oblastima od interesa:

1. Smanjenje potražnje za drogama u oblastima:
  - Prevencije,
  - liječenja, rehabilitacije i reintegracije korisnika/ca droga u društvo,
  - smanjenja štete.
2. Smanjenje ponude droga kroz
  - intervencije i saradnju između policije, carine i pravosudnog sistema u oblasti narko-kriminala.
3. Monitoring i evaluacija
4. Uloga medija
5. Istraživanja u oblasti droga i upotrebe droga
6. Međunarodna saradnja
7. Sistem za informacije o drogama
8. Finansiranje aktivnosti
9. Akcioni plan za sprovođenje Strategije za 2013-2020.

1 SMANJENJE POTRAŽNJE ZA DROGAMA

Smanjenje potražnje za drogama sastoji od niza podjednako važnih i uzajamno jačajućih mjera, uključujući i prevenciju ("ekološku"/okruženja/, univerzalnu, selektivnu i indikovanu), rano otkrivanje i intervencije, smanjenje rizika i štete, liječenje, rehabilitaciju i socijalnu reintegraciju, i oporavak. Posebno je važno obratiti pažnju na promociju i afirmaciju zdravih navika i brige za djecu i mlade, kao i prevenciju HIV infekcija i drugih zaraznih bolesti. Bolest zavisnosti od droga je bolest koja se može prevenirati, kontrolisati i liječiti ukoliko se tretira.

Blagovremeno otkrivanje, rana detekcija, preventivne mjere, bolji tretman zavisnosti, integracija liječenja bolesti zavisnosti u programe javnog zdravlja i programe socijalnih usluga, mogu dovesti do poboljšanja situacije. To podrazumijeva liječenje problema na njegovom izvoru - na nivou korisnika droge. Liječenje bolesti zavisnosti je ulaganje u zdravlje stanovništva. Kako zavisnost od droga nije samo zdravstveni problem, već i psiho- socijalni, samo sveobuhvatne, organizovane, planirane, integrisane i kontinuirane akcije mogu dati rezultate.

Programi smanjenja štete imaju za cilj da minimiziraju zdravstvene i socijalne rizike i štetne posljedice nastale zloupotrebom droga. Pošto sprovođenje programa smanjenja potražnje za drogama mora da bude organizovano na lokalnom nivou, važno je uključiti lokalne vlasti i uspostaviti dobru komunikaciju i saradnju među stručnjacima za bolesti zavisnosti i političarima. Ovo će pomoći pružanju podrške i finansijskih sredstava za realizaciju programa širom zajednice.

1.1 Prevencija upotreba droga

Osnovni cilj preventivnih aktivnosti je stvaranje društvenih uslova koji omogućavaju pojedincu da razvije stil života koji će ga/nju spriječiti da koristi drogu. U cilju da se omogući sistematski rad na sprečavanju korišćenja droga, neophodno je da se obezbijedi projektovanje, implementacija i održivost preventivnih programa visokog kvaliteta, kao i programa za rano otkrivanje i intervencije. Konkretno, prevencija uključuje i sprovođenje specifičnih preventivnih aktivnosti (čija je efikasnost ustanovljena na bazi dokaza).

Preventivni programi treba da se sprovode na nekoliko nivoa koji utiču na ponašanje i sistem vrijednosti djece i mladih ljudi, a to su: porodica, zdravstveni sistem, obrazovni sistem, lokalna zajednica i mediji. Dalje, važno je da se razviju različiti modeli saradnje ovih subjekata u prevenciji.

U ovom kontekstu, razvijene su tri vrste preventivnih intervencija u najširem smislu :

Univerzalna prevencija namijenjena opštoj populaciji sa ciljem da svi članovi zajednice imaju koristi od univerzalne prevencije.

Selektivna prevencija namijenjena pojedincima i grupama sa rizikom i problemima višim od prosjeka. Ciljani pojedinci prepoznaju se su na osnovu prirode i broja rizičnih faktora. Cilj je da se spriječi razvoj težih problema.

Indikovana prevencija je usmjerena na prepoznavanje pojedinaca sa pokazateljima visoko povezanim sa pojedinačnim rizikom razvoja zloupotrebe droga u njihovom kasnijem životu (kao što su npr. psihijatrijski poremećaji, psihološki ili problemi u ponašanju koji mogu biti rizični za razvijanje

zavisnosti i sl) ili uz to i rani znaci zloupotrebe droga, kao i na usmjeravanje posebnih intervencija prema njima.

1.2 Prevencija u obrazovnom sistemu

U sistemu obrazovanja i vaspitanja primjenjuju se programi prevencije, koji podrazumijevaju i elemente smanjenja rizika za upotrebu droge. Pretpostavka je da se djeca i mladi osnaže da ne koriste droge, da se odloži prvi kontakt sa drogom, na najmanju mjeru svede eksperimentisanje sa drogama ili povremeno korištenje.

Škola je optimalno mjesto za razvijanje stavova i vještina za odgovorno ponašanje. Nastavnici i stručne službe škola imaju ključnu ulogu u sprovođenju različitih preventivnih aktivnosti, te je važno da im se kontinuirano pruža podrška za primjenu i sprovođenje programa za prevenciju bolesti zavisnosti.

Obrazovno-vaspitne ustanove na svim nivoima treba da obezbijede djeci i mladima sigurne i bezbjedne uslove za razvoj, a samim tim pristup objektivnim informacijama o efektima droga a kroz saradnju i uz podrška roditelja i lokalne zajednice. Da bi se postigla puna primjene stečenih znanja i vještina u svakodnevnom životu potrebna je participacija djece i mladih u procesu planiranja i realizacije programa prevencije, pri čemu vršnjačka edukacija može biti efikasan model. Na taj način se ostvaruje stalna i direktna komunikacija osigurava rana detekcija rizičnih ponašanja i neželjenih posljedica koje mogu da izmijene psiho-fizičko-socijalni razvoj osobe.

Koncipiranje i sprovođenje preventivnih aktivnosti treba da su primjereni razvojnim karakteristikama sa ciljem budućeg samopouzdanog funkcionisanja i vođenja zdravog života. Shodno tome, u sistemu obrazovanja i vaspitanja organizuje se i sprovodi niz preventivnih i programa za promociju zdravih životnih navika. Stoga je razvijen plan i program za izborni predmet "Zdravi stilovi života", za učenike VIII i IX razreda osnovne škole kao i uveden izborni predmet „Zdravi stilovi života“ za učenike srednjih škola. Radi pune implementacije pripremljen je udžbenik i sprovedena obuka za nastavnike koji ga sprovode.

Da bi se postigao puni zaštitni faktor programa za prevenciju upotrebe droga i poboljšao sveukupan razvoj djece i mladih, usvojili konstruktivni stavovi i razvile neophodne vještine potrebno je da budu zasnovani na pravima mladih na aktivno učešće, informisanje, na dostupnost zdravstvenih, socijalnih i drugih službi, na privatnost, na povjerljivost, dostojanstveno ophođenje i uvažavanje ličnosti, pravo na tretman od strane edukovanih i stručnih lica, kao i na pravu na zdravu i bezbjednu životnu sredinu.

Posebna pažnja treba da se posveti ranom otkrivanju rizičnih grupa, razvoj specijalizovanih programa ranog otkrivanja korisnika droga, čime se sprečava da eksperimentalna upotreba postane bolest zavisnosti.

Neophodno je pružiti podršku roditeljima i porodici da bi se unaprijedile njihove roditeljske kompetencije kojima stimulišu kod djece zdrave navike života, ali i prepoznaju rizike koji dolaze od društvenih, porodičnih, školskih i faktora u samoj ličnosti ili u vršnjačkoj grupi. Tom prilikom je važno razvijati saradnju sa institucijama u lokalnoj zajednici.

1.3 Prevencija u lokalnoj zajednici

Preventivni programi u lokalnoj zajednici treba da budu orijentisani ka opštoj populaciji i porodici, uključujući i intenziviranje aktivnosti za djecu i mlade ljude koji predstavljaju rizičnu kategoriju u odnosu zloupotrebu droga i bolest zavisnosti. Preventivni programi u zajednici treba da obuhvate različite sisteme kao što su vaspitno obrazovni sistem, omladinske klubove, sportske klubove, zdravstvene i socijalne ustanove, nevladine organizacije i medije. Neophodno je podsticati saradnju između različitih učesnika u prevenciji u okviru lokalne zajednice.

U lokalnim zajednicama treba stvarati životne uslove koji će biti ideja vodilja populaciji i omogućiti im da žive svoje živote bez droge, kao i uslove za one koji već koriste drogu da izaberu način korišćenja droge sa minimalnim rizikom po njih i njihovo okruženje. Lokalni političari, obrazovne institucije i druge relevantne institucije i nevladine organizacije treba da podrže preventivne programe u lokalnoj zajednici. Na nivou lokalne zajednice potrebno je u narednom sedmogodišnjem periodu ojačati postojeću mrežu institucija koje se bave prevencijom, odnosno opštinskih kancelarija za prevenciju zloupotrebe droga. Preventivni programi za mlade trebaju biti usmjereni na informisanje, psihološku i socijalnu podršku, kao i na promotivne preventivne zdravstvene usluge sa ciljem da se ojačaju kapaciteti mladih za prepoznavanje i odupiranje riziku, i izgradi zdrava društveno odgovorna ličnost.

1.4 Prevencija na radnom mjestu

U Crnoj Gori treba sagledati potrebu za uvođenjem mjera i aktivnosti u oblasti prevencije bolesti zavisnosti na radnom mjestu u narednih sedam godina. Pažnja se mora posvetiti razvoju preventivnih programa vezanih za zloupotrebu ilegalnih i legalnih droga na radnom mjestu. U slučaju upotrebe droga koje utiču na rad pojedinca na radnom mjestu, obavezne su aktivnosti kao što su informisanje, savjetovanje i medicinski pregledi, kao i liječenje i rehabilitacije onih pojedinaca kod kojih je to potrebno.

Neke buduće strateške aktivnosti usmjerene ka prevenciji na radnom mjestu se odnose na moguću promjenu ili izradu propisa u ovoj oblasti, uključujući razvoj profesionalnih smjernica za zdravu radnu sredinu.

1.5 Prevencija - uloga medija

U oblasti medija, napori treba da budu usmjereni u cilju razumljivog predstavljanja problema opštoj populaciji, pored promocije dostignuća u ovoj oblasti. Stoga je neophodno da mediji djeluju vaspitno kroz pružanje edukativnih informacija o svim štetnim i tragičnim posljedicama koje nastaju upotrebom droga i psihoaktivnih supstanci. Potrebno je da informacije koje plasiraju mediji budu u funkciji doprinosa sprečavanju bolesti zavisnosti, destigmatizaciji zavisnika i zavisnica koji se oporavljaju i kao takve edukativnog karaktera. Važan strateški cilj u ovoj oblasti je jačanje partnerstva sa medijima. Izvještaje o dostignućima tokom sprovođenja ovog strateškog dokumenta treba redovno javno prezentovati.

Medijima treba da prate aktivnosti usmjerene ka podsticanju zdravih stilova života, koje se sprovode zajedno sa civilnim sektorom i sportskim udruženjima.

1.6 Liječenje i rehabilitacija zavisnika/ca od droga

Liječenje zavisnosti se sprovodi u okviru sistema zdravstvene zaštite u zemlji, a mjere rehabilitacije usmjerene ka socijalnoj reintegraciji i održavanju postignute apstinencije sprovode se u sistemu socijalne zaštite. Tretman zavisnosti je dugotrajan proces, koji se odvija u fazama i uz učešće više specijalističkih grana, kako u zdravstvenom sistemu, tako i u sistemu socijalne zaštite i brige. Pristup liječenju bolesti zavisnosti treba da bude identičan liječenju drugih hroničnih, nezaraznih bolesti. Tretman se planira i sprovodi u skladu sa potrebama svakog pojedinca i mijenja ako je to potrebno u odnosu na stanje. Tokom tretmana će se koristiti samo profesionalno opravdane i provjerene procedure. To znači da je potrebno izraditi vodiče i smjernice za tretman bolesti zavisnosti kao i uvoditi standarde kvaliteta u odnosu na liječenje i tretman bolesti zavisnosti u ustanove u kojima se pružaju takve usluge.

Potrebno je u narednom periodu unaprijediti sve uslove i kapacitete za liječenje i tretman zavisnika/ca na svim nivoima zdravstvene zaštite, kao i one unutar sistema socijalne zaštite i unutar zatvorskog sistema.

Sistem liječenja od zavisnosti u Crnoj Gori zasniva se na mreži vanbolničkog i bolničkog liječenja koje nije tijesno povezano i koje treba u narednom periodu unaprijediti. Kapacitete za rehabilitaciju Javne ustanove za smještaj, rehabilitaciju i resocijalizaciju korisnika psihoaktivnih supstanci koja se nalazi na teritoriji Glavnog grada treba unapređivati kako bi mogli odgovoriti i potrebama za tretmanom osoba ženskog pola. Uloga Javne ustanove za smještaj, rehabilitaciju i resocijalizaciju korisnika psihoaktivnih supstanci od 2008 godine, nadovezuje se na sistem zdravstvene zaštite, jer ova ustanova pruža stacionarni tretman zavisnicima u Crnoj Gori u okviru sistema socijalne zaštite, kao i usluge rehabilitacije i resocijalizacije po savremenim stručnim standardima koji podrazumijevaju grupnu terapiju, individualnu terapiju, rad sa porodicom klijenta, radno-okupacionu terapiju i dr.

Takođe, treba stvarati uslove za širenje mreže i dostupnosti programa rehabilitacije na cijeloj teritoriji države u okviru sistema javnih servisa i u okviru civilnog sektora u skladu sa važećim propisima. Liječenje zavisnika/ca mora biti integralno, kontinuirano i dostupno. U tom smislu mora biti osigurana saradnja među različitim provajderima programa liječenja i podrške, kao i psihosocijalna briga i rehabilitacija. Svi programi, osim onih namijenjenih za određene grupe stanovništva, moraju da budu prilagođeni za oba pola i za različite starosne grupe. Korisnici svih vrsta droga moraju biti uključeni u ovakve intervencije. Mogućnosti za razvoj efikasnih mjera liječenja koje bi odgovorile na izazove kao što su: korišćenje više vrsta droga, zloupotreba propisanih kontrolisanih lijekova, upotreba novih sintetičkih supstanci, novi oblici zavisnosti i sl., trebaju biti redovno istraživane i reagovati protiv njih, kada je potrebno.

Potrebno je da se u narednom periodu dodatno razvijaju i podržavaju programi samopomoći i slični programi rehabilitacije i podrške zavisnicima/cama i njihovim porodicama, a koje pružaju organizacije civilnog društva, udruženja ili komune.

Organizacije ili zajednice koje pružaju programe samopomoći ili slične programe podrške i rehabilitacije, nadovezuju i dopunjuju svojim radom rad javnih službi i moraju raditi u skladu sa propisanim standardima. Potrebno je u narednom periodu predložiti model supervizije i evaluacije ovih programa u skladu sa evropskom praksom.

U Crnoj Gori u narednih sedam godina treba širiti dostupnost, pristupačnost i pokrivenost efikasnim i raznovrsnim uslugama liječenja problematičnih i zavisnih korisnika/ca droga, uključujući usluge za korisnike ne-opijata, tako da svi oni koji žele da uđu u proces liječenja zavisnosti od droga mogu to učiniti odmah, u skladu sa potrebama.

Programi liječenja orijentisani ka zavisnicima/cama od droga trebali bi biti procjenjivani na osnovu efikasnosti, efektности i njihove opšte stručne i naučne osnove, a moraju biti odobreni od strane nadležnih organa i komisija. Finansiranje ovih programa pokriva država, koja predviđa sredstva iz raznih izvora, u skladu sa važećim propisima.

U okviru sistema zdravstvene i socijalne zaštite zavisnicima/cama od droga pruža se pomoć i usluge koje obuhvataju postupke i mjere kao što su detekcija, dijagnostika, urgentne intervencije, detoksikacija, psihofarmakološko liječenje osnovne bolesti i komorbiditeta, produženo liječenje, socijalna rehabilitacija i resocijalizacija, obezbjeđenje stalne stručne pomoći, savjetovanje, prevencija, saniranje i smanjenje štetnih posljedica nastalih zloupotrebom droga, praćenje, kao i porodična terapija.

U vremenskom periodu za koji je izrađen ovaj dokument, napor treba da budu usmjereni ka razvoju, dostupnosti i pokrivenosti programima i uslugama u zatvorskim institucijama, na osnovu pravilne procjene zdravstvenog stanja i potreba zatvorenika/ca, sa ciljem postizanja kvaliteta njege ekvivalentne onoj koja se obezbjeđuje u zajednici i, u skladu sa pravima na zdravstvenu zaštitu i zaštitu ljudskog dostojanstva sadržanih u Evropskoj konvenciji o ljudskim pravima i EU Povelji o osnovnim pravima. Kontinuitet zaštite i pomoći zavisnicima/cama mora biti obezbijeđen između svih stadijuma, od hapšenja, pritvora i nakon otpuštanja.

Potreba za izgradnjom zatvorske bolnice je iskazana kroz evaluaciju nekoliko puta. Zatvorska bolnica će omogućiti adekvatan tretman svim zavisnicima i zavisnicama koji/e su na izdržavanju kazne, kao i onih kojima je obavezno liječenje izrečeno kao sudska mjera. Potrebno je obezbijediti adekvatne uslove za tretman žena zavisnica u zatvoru.

Liječenje zavisnosti se odvija u zdravstvenim ustanovama u skladu sa zakonima koji regulišu ovu oblast - u državnim i privatnim ambulantama, opštim bolnicama i specijalnoj bolnici za psihijatriju. Zdravstveni radnici i saradnici sprovode aktivnosti u oblasti zdravstvene zaštite u skladu sa zakonima koji regulišu ovu oblast.

Koordinacija i saradnja svih profesionalaca koji se bave tretmanom bolesti zavisnosti u oblasti zdravstvenog sistema i sistema socijalne zaštite mora biti obezbijeđena kroz adekvatna profesionalna tijela.

Potrebno je uvoditi nove programe i intervencije u skladu sa dobrom stručnom praksom i sprovoditi kontinuirani monitoring i evaluaciju svih programa.

U okviru sistema zdravstvene zaštite na nacionalnom nivou, treba sprovesti jačanje kapaciteta za uspostavljanje registra i sistema izvještavanja o korisnicima/cama droga i drogama u skladu sa prihvaćenim epidemiološkim pokazateljima i preporukama EMCDDA-a. To će doprinijeti boljem razumijevanju i sagledavanju trendova u oblasti droga, a dobijeni podaci će poslužiti kao osnova za planiranje intervencija.

Jedan od osnovnih postulata za osposobljavanje zdravstvenih ustanova i ustanova iz domena socijalne zaštite da se bave ovim problemom na kompetentan način je adekvatna i pristupačna obuka kadra koji pruža liječenje i rehabilitaciju zavisnika/ca, kao i za oblasti smanjenja štete u vezi sa upotrebom droga. Crna Gora ima mali broj kadrova specijalizovanih za rad sa bolestima zavisnosti (psihijatri i psiholozi sa posebnim obrazovanjem u liječenju i rehabilitaciji zavisnika/ca od psihoaktivnih supstanci (PAS), socijalni radnici, specijalni pedagozi..). Stoga je preporučljivo da se obezbijede uslovi za

postdiplomske studije, pod - specijalizaciju u oblasti bolesti zavisnosti i rehabilitacije, u okviru specijalizacije (formalno obrazovanje) ili kroz studijske posjete, učešće na konferencijama, treninzima, seminarima u ovoj oblasti, regionalnu razmjenu, itd. Neophodno je sprovesti izgradnju kapaciteta za stručnjake koji rade u oblasti liječenja zavisnika/ca u oba, i na primarnom i sekundarnom nivou zdravstvene zaštite i u oblasti socijalne zaštite. Značajan doprinos u tom smjeru postignut je toku 2012 godine, kada je kroz saradnju sa Ministarstvom zdravlja, Kancelarija za drogu i kriminal Ujedinjenih Nacija (UNODC), edukovala trideset nacionalnih trenera iz oblasti bolesti zavisnosti, koji su kaskadnim modelom implementirali stečeno znanje u ustanovama na lokalnom nivou, u vidu treninga za zdravstvene radnike.

Na primarnom nivou zdravstvene zaštite, u domovima zdravlja, bolesti zavisnosti se tretiraju u zavisnosti od stadijuma i stepena zavisnosti u centrima za mentalno zdravlje i u psihijatrijskim ambulantama.

Treba detaljno definisati zadatke »izabranog doktora« u liječenju zavisnika i izraditi stručne protokole za liječenje zavisnika na nivou primarne zdravstvene zaštite, kako bi se dio liječenja zavisnika prenio u ordinacije izabranih ljekara. Ovi protokoli moraju biti razvijeni u saradnji sa odgovarajućim stručnim tijelima (psihijatrija).

Jačanje laboratorijske dijagnostike droga i psihoaktivnih supstanci na nivou primarne zdravstvene zaštite je neophodan preduslov za stvaranje uslova za adekvatan tretman zavisnika/ca. U tom smislu neophodno je da se obezbijedi kontinuitet i stabilnost u finansiranju i snabdijevanje svih zdravstvenih ustanova odgovarajućim testovima.

U okviru primarne zdravstvene zaštite uspostavljena su savjetovališta za mlade, koja treba da tretiraju i prevenciju bolesti zavisnosti. Službe savjetovanja imaju preventivnu ulogu na tri nivoa: primarnom, sekundarnom i tercijarnom.

Na sekundarnom nivou zdravstvene zaštite, liječenje se obavlja u bolničkim ustanovama, odnosno posebnim odjeljenjima i u psihijatrijskoj bolnici, (detoksikacija, tretman kriznih stanja, tretman zavisnosti kod pacijenata/kinja sa komorbiditetom, terapijske grupe liječenih zavisnika, itd.) Kapaciteti za liječenje zavisnika/ca u Crnoj Gori nalaze se u okviru odjeljenja za liječenje zavisnosti, Specijalne psihijatrijske bolnice "Dobrota" u Kotoru, i u okviru Odjeljenja za tretman zavisnosti, Klinike za psihijatriju u Podgorici i Psihijatrijske bolnice u Nikšiću. Ustanove na sekundarnom nivou zdravstvene zaštite za adekvatan prijem i tretman zavisnika/ca od droga, moraju imati kontinuirano dobre uslove za laboratorijsku dijagnostiku kao i kontinuirano snabdijevanje testovima na droge iz urina. Na oba, i na primarnom i na sekundarnom nivou zdravstvene zaštite, treba obezbijediti podršku posebnim programima za promociju zdravlja i prevenciju bolesti zavisnosti, a jedan od njih je projektovanje programa i terapijske smjernice za trudnice zavisnice od droga i liječenje za djecu.

U cilju unaprijeđenja kapaciteta za zbrinjavanje pacijenata u slučaju predoziranja, neophodno je ojačati jedinice za akutnu detoksikaciju.

Opijatski agonisti i antagonisti (metadon, buprenorfin i drugi.) igraju ključnu ulogu u savremenom pristupu heroinskoj zavisnosti, ali doktrina tretmana zavisnosti smatra da samo metadon ili bilo koji drugi supstituent sam po sebi nije dovoljan da se promijeni poremećeno ponašanje. Zato se ovi preparati koriste za privlačenje heroinskih zavisnika da se uključe u program, nakon čega se supstituciona terapija koristi samo ako je potrebno, kao jedan od elemenata kompleksnog tretmana zavisnika/ca koji uključuje psihoterapiju, edukaciju i ostale oblike pomoći.

Zbog složenosti liječenja zavisnosti, (različiti efekti opijata agonista mogu izazvati i njihove moguće zloupotrebe) tretman opijum agonistima treba da bude klasifikovan kao poseban program, regulisan od strane nadležnog ministarstva u skladu sa posebnim protokolom. Protokol i smjernice moraju sadržavati indikacije i kriterijume za ulazak ili napuštanje

programa, vrste programa, stopu receptata za terapijske doze, profile stručnjaka zaduženih za različite djelove terapijskog postupka, metodu uzimanja lijekova, vođenje evidencije i stručni nadzor nad implementacijom programa, kao i evaluaciju programa.

Neophodno je da se efikasno povežu zdravstvene ustanove u kojima se liječe bolesti zavisnosti i institucije za socijalni rad, što će ojačati kapacitete za integrisan uvid i liječenje problema zavisnosti.

Crna Gora učestvuje u regionalnom i dugoročnom programu UNODC-a, "Standardi kvaliteta u tretmanu zavisnost," koji ima za krajni cilj uspostavljanje i uvođenje ovih standarda u svaku ustanovu ili odjeljenje gdje se zavisnost tretira. Ovo je primjer aktivne participacije države u međunarodnim aktivnostima koje služe za usvajanje i primjenu novih znanja usmjerenih ka unapređenju stanja u ovoj oblasti.

1.7 Rehabilitacija i reintegracija zavisnika/ca u društvo

U narednom periodu moraju se povećati dostupnost, pristupačnost i pokrivenost efikasnim i raznovrstnim intervencijama socijalne rehabilitacije i resocijalizacije, uključujući oporavak. Podrška će biti data programima kao što su rad na terenu (outreach), koji uključuje principe smanjenja štete i pristup "niskog praga"; "dnevni centri – svratištima -drop in"; programima prve socijalne pomoći koju sprovode javne institucije (centri za socijalni rad); raznim programima "visokog praga" sa ciljem da se postigne potpuna apstinencija, kao što su terapijske komune i zajednice koje se mogu organizovati u okviru sistema socijalne zaštite i mogu da funkcionišu kao autonomna institucija za rehabilitaciju zavisnika u okviru sistema nevladinih organizacija, ili u privatnom sektoru a u skladu sa važećim propisima.

Posebna pažnja treba da bude posvećena kreiranju aktivnosti orijentisanih ka prevenciji socijalne isključenosti grupa ili pojedinaca korisnika droga koji su uključeni u aktivnosti u drugim oblastima (na primjer, korisnici metadonske supstitucione terapije, korisnici droga u zatvorima, itd.) Ove vrste aktivnosti zahtijevaju visok stepen saradnje između stručnjaka iz različitih oblasti i sistema.

Reintegracija u društvo odnosi se i na one korisnike/ce droga koji nijesu u stanju ili ne žele da prestanu da koriste drogu. Odgovarajuće usluge moraju biti ponuđene i ovim korisnicima /camadrogama, koji su, pored socijalne isključenosti, takođe izloženi riziku od bolesti.

U ovoj oblasti neophodno je da se nakon izgradnje kapaciteta ubrza izrada različitih programa. Buduća uloga centara za socijalni rad može se posmatrati kroz četiri nivoa: identifikacija problema upotrebe droga u porodici, podrška i motivacija za liječenje, podrška porodici i proces resocijalizacije. U tom smislu neophodno je organizovati edukaciju za zaposlene i podići nivo teorijskog znanja i profesionalnih vještina u suočavanju sa ovim problemom. Dobar model kada je prevencija u pitanju, formiranje mreže opštinskih kancelarija, treba "preslikati" i na centre za socijalni rad. Pored toga neophodno je da se poboljša upravljanje profesionalnom dokumentacijom i evidencijom, kao i kontinuirana razmjena informacija sa drugim tijelima.

Sistem socijalne zaštite se mora nadovezivati na zdravstveni sistem, kako bi pacijent/kinja nakon liječenja od zavisnosti u zdravstvenim ustanovama, mogao/la dobiti adekvatan tretman u smislu rehabilitacije i održati se u apstinenciji.

Posebni naponi biće posvećeni razvoju efikasnih i diferenciranih mjera koje imaju za cilj da smanje i/ili odlože pojavu zloupotrebe droga, a koje će odgovarati potrebama specifičnih grupa, obrascima korišćenja droga i okruženjima, sa posebnom pažnjom usmjerenoj ka ugroženim i marginalizovanim grupama i pojedincima.

Kako bi se pomoglo zavisnicima/cama da postanu punopravni članovi/ce društva nakon tretmana, potrebno je da se rješavaju pitanja njihovog obrazovanja, stručnog osposobljavanja i zapošljavanja, kao dio uspješnog oporavka. Poseban osvrt i senzibilitet je potreban za žene zavisnice trudnice i sa djecom.

1.8 Civilno društvo

Treba težiti uključivanju nevladinih organizacija u implementaciju nove Strategije za droge. Treba dati priliku NVO-ima da učestvuju u donošenju zakona i kreiranju politike. Oblasti rada u okviru nevladinih organizacija moraju biti definisane jasnije, pri čemu treba uzeti u obzir svu stručnost i praktično iskustvo u sektoru. Takođe, potrebno je da terapijske zajednice i organizacije ili udruženja liječenih zavisnika/ca i apstinencijalaca, koja pružaju suportivne programe ulažu stalne napore i unapređuju kvalitet pružanja pomoći zavisnicima/cama i njihovim porodicama. Potrebno je da se definišu stručni i etički principi rada i pružanja pomoći kako bi se aktivnosti ovih organizacija nadovezivale i dopunjavale djelovanje javnih službi.

S obzirom da državama često nedostaju pojedina adekvatna i praktična rješenja raznih problema kroz institucije sistema, rad institucija civilnog društva je važan. Civilno društvo u ovom dokumentu se shvata kao partner državnim institucijama, a sastoji se od nezavisnih pojedinaca i različitih oblika njihovih udruživanja i grupa. Osnovna karakteristika civilnog društva je njegova nezavisnost od vlade i njenih struktura, koje su u isto vrijeme preduslov za autonomiju i prisustvo civilnog društva. Ovaj strateški dokument podržava razvoj specifičnih programa u oblasti droga i upotrebe droga i naglašava ulogu nevladinog sektora u ovoj oblasti.

Ova strategija ima za cilj i jačanje partnerskih odnosa između civilnog društva, vladinih organa i institucija i lokalnih zajednica.

1.9 Smanjenje štetnih posljedica nastalih zloupotrebom droga

Više naglasaka treba staviti na dalji razvoj efikasnih mjera za smanjenje rizika i štetnih posljedica u cilju značajnog smanjenja broja direktnih i indirektnih smrtnih slučajeva zbog zloupotrebe droga i infektivnih bolesti koje se prenose krvlju, u vezi sa upotrebom droga, HIV-a i virusnog hepatitisa, kao i polno prenosivih bolesti i tuberkuloze i ostalih oboljenja nastalih kao posljedica zloupotrebe droga.

Programi za smanjenje štetnih posljedica vezanih za droge će se postepeno uključivati i širiti u praksu svih ustanova za tretman korisnika/ca psihoaktivnih supstanci i kod svih profesionalca koji se bave ovom problematikom.

Prioritetna intervencija u ovoj oblasti treba da bude usvajanje protokola za tretman bolesti zavisnosti koji uključuje i mjere za smanjenje štete, i posebno, korišćenje opijata agonista u liječenju bolesti zavisnosti.

Na nivou farmaceutske prakse, u cilju povećanja dostupnosti sterilne opreme za ubrizgavanje široj populaciji korisnika/ca droga, neophodno je da sve javne apotekarske ustanove budu ovlašćene da prodaju sterilni pribor za ubrizgavanje.

Podrška će biti obezbijeđena za programe koji osiguravaju dostupnost i razmjenu sterilne opreme za ubrizgavanje (razmjena špriceva i igala).

Podržaće se aktivnosti nevladinih organizacija u programima razmjene sterilne opreme za ubrizgavanje i aktivnosti usmjerene ka jačanju kapaciteta za ovu vrstu programa.

Podrška će biti pružena aktivnostima nevladinih organizacija orijentisanih ka uspostavljanju i funkcionisanju »svratišta« i dnevnih centara za korisnike psihoaktivnih supstanci, i izgradnji kapaciteta neophodnih za uspostavljanje takvih centara.(drop in)

Podrška će takođe biti obezbijeđena za realizaciju svih relevantnih kampanja koje mogu biti efikasne za zdravstvenu zaštitu naših građana.

2 SMANJENJE PONUDE DROGA

Smanjenje ponude droga obuhvata prevenciju, odvracanje i suzbijanje kriminala povezanog sa drogama, posebno organizovanog kriminala, kroz sudsku saradnju i saradnju pravosudnih organa, konfiskaciju imovine, krivičnu istragu i upravljanje granicom.

Smanjenje ponude nelegalnih droga je važan dio rješavanja problema zloupotrebe droga i narkomanije. To direktno utiče na rješavanje problema vezanih za bezbjednost građana, saobraćaja, javnog reda i mira i bezbjednosti u mnogim drugim oblastima. Identifikacija kriminalnih aktivnosti u ovoj oblasti je povezana sa brojnim teškoćama i zahtijeva specifičan pristup sa centralnom koordinacijom na svim nivoima.

U ovoj oblasti, glavni cilj je da se postigne mjerljivo smanjenje dostupnosti droga, kroz suzbijanje nezakonite trgovine drogom, procesuiranje organizovanih kriminalnih grupa koje su uključene u trgovinu drogom, efikasno korišćenje sistema krivičnog pravosuđa, efikasno sprovođenje procesa izvodjenja dokaza i povećanje razmjene operativno policijskih podataka između zemalja. Značajan broj aktivnosti u ovoj oblasti biće sproveden od strane policije i carinskih službi.

Snabdijevanje drogama nije izolovano pitanje u Crnoj Gori, zavisi kako od evropskog tako i od svjetskog ilegalnog tržišta opojnim drogama. Kriminalne aktivnosti vezane za droge se ne mogu posmatrati u okviru nacionalnog okvira samo jedne određene zemlje. Dakle, suzbijanjem kriminala vezanog za droge ne treba se baviti na izolovan način, bez razmatranja drugih kriminalnih aktivnosti kao što su krijumčarenje oružja i ljudi, terorizam i pranje novca. Trgovina drogom je svakako jedan od najproduktivnijih oblika organizovanih kriminalnih aktivnosti. To je globalna industrija koja je u stanju da se takmiči sa velikim privrednim granama. Kada je riječ o rutama krijumčarenja drogom, Crna Gore ostaje, uglavnom, tranzitno područje, i u mnogo manjem obimu, krajnja destinacija, za pojedine vrste droge, a u prvom redu za „marihuanu“, „heroin“ i „kokain“.

Krijumčarenje produkata kanabisa iz Albanije, poslednjih godina je postalo znacajan regionalni bezbjedonosni problem. Velike količine svih vrsta kanabisa, a u najvećem obimu marihuane tipa „skank“, iz Albanije se krijumčari prema Grčkoj, Italiji i zemljama bivše SFRJ. Heroin se u Crnu Goru krijumčari jednim krakom »Balkanske rute«, gdje su ulazni putevi droge iz R. Albanije i Kosova, koji dalje ide preko Crne Gore, ali po obimu i značaju u međunarodnim okvirima nijesu prepoznati kao glavni krijumčarski putevi koji ide preko Bugarske, Makedonije, Kosova i Srbije.

Kada je u pitanju ilegalno tržište kokaina u Crnoj Gori, može se konstatovati da distributivna mreža ove droge nije posebno razvijena i zbog toga je njegova cijena uglavnom viša nego na trzistima Regiona i EU. I pored toga, značajan broj crnogorskih državljana je uključen u vršenje kriminalnih aktivnosti kada je u pitanju krijumčarenje kokaina iz Južne Amerike do zemalja EU, kao i distribuciju na ilegalnom tržištu EU.

Treba podsticati međusobnu saradnju policije, carine i pravosudnih organa, kao i učešće u zajedničkim projektima, kao što su istrage, istražni timovi, mreža razmjene informacija u svim oblastima, obuke, seminari, i tako dalje.

U ovoj oblasti veoma je važno da se održava međunarodna saradnja i Crna Gora ima uspostavljenu saradnju sa relevantnim evropskim i međunarodnim organima i agencijama u ovoj oblasti, kao što su Europol, Eurojust, EMCDDA. Još uvijek postoji prostor za dalje korišćenje postojećih instrumenata propisanih u oblasti pravosudne saradnje i sprovođenja zakona: zajednički istražni timovi, zajedničke carinske i policijske operacije i relevantne inicijative i projekti, platforme oficira za vezu, kao i korišćenje regionalnih platformi.

Učešće u postojećem sistemu EU za rano upozoravanje za detekciju novih sintetičkih droga neophodno je zbog javnog zdravlja i bezbjednosti. To uključivanje zahtijeva operativnu sposobnost nadležnih organa za regulisanje, otkrivanje i borbu protiv ilegalne proizvodnje sintetičkih droga i njihove trgovine.

Pravni okviri za rješavanje problema vezanih za nove sintetičke droge su u skladu sa pozitivnim evropskim propisima. Kontinuirano istraživanje o rizicima i načinima upotrebe sintetičkih droga može značajno doprinijeti preventivnim aktivnostima među ciljnom populacijom.

2.1 Policijske intervencije

U cilju sprovođenja intervencija orijentisanih ka smanjenju snabdijevanja drogama, podrška će biti pružena potrebnim aktivnostima u oblastima policijskih i carinskih sistema. U skladu sa obimom i značajem problema nezakonitih aktivnosti u vezi sa drogama, potrebno je u okviru Uprave policije nastaviti sa razvojem efikasne organizacije službi za borbu protiv droge, kao i poboljšati administrativne i operativne kapacitete u cilju sprovođenja aktivnosti u oblasti smanjenja snabdijevanja drogom. Navedene aktivnosti treba usmjeriti ka:

- Identifikaciji i krivičnom gonjenju organizovanih grupa i pojedinaca koji su organizatori kriminalnih djela krijumčarenja i trgovine na međunarodnom, regionalnom i lokalnom nivou;

- Efikasnoj identifikaciji nosilaca kriminalne aktivnosti koji su direktno ili indirektno povezani sa kriminalom u vezi sa drogom.

Neophodno je da se obezbijedi kontinuiran razvoj i unapređenje metodologije rada u pravosudnim organima, u skladu sa svjetskim trendovima u oblasti borbe protiv kriminala povezanog sa drogom. To je posebno važno da bi se stvorili preduslovi za efikasnu i punu primjenu posebnih istražnih metoda (MTN) i tehnika za finansijske istrage u vezi sa drogom.

Biće nastavljena kontinuirana teorijska i praktična obuka kadrova u specijalnim jedinicama za borbu protiv droge u Upravi policije u saradnji sa policijskim službenicima drugih zemalja i međunarodnim organizacijama. Neophodno je poboljšati metodologiju prikupljanja, obrade i analize svih podataka od značaja za praćenje droga i problema vezanih za droge, kao i obezbijediti uslove za razmjenu informacija, iskustava i znanja na nacionalnom i međunarodnom nivou.

Održaće se kontinuirana saradnja sa cijelim državnim aparatom i svim institucijama koje se bave problemima droge i narkomanije (sudstvo, Uprava carina, Uprava za sprečavanje pranja novca, Ministarstvo pravde, itd), i uspostaviće se zajednički istražni timovi za konkretna pitanja kad god je to potrebno.

Pored toga, biće ojačane aktivnosti, dugoročni i kratkoročni planovi za preventivne mjere od strane specijalnih jedinica za borbu protiv droge, jedinica za borbu protiv maloljetničke delikvencije, i u skladu sa tim, nastaviće da se razvija koncept "Policija u zajednici".

2.2 Kontrola prekursora

U Crnoj Gori nije do sada registrovana ilegalna proizvodnja prekursora. Sa izuzetkom nekoliko manjih slučajeva uzgajanja marihuane, ne postoji značajna i organizovana proizvodnja droga. Takođe, do sada nijesmo imali ni informacija koje ukazuju na sumnju zloupotrebe prekursora. Međutim, u zemljama u okruženju bilo je mnogo slučajeva otkrivanja ilegalnih laboratorija u kojima su se proizvodile sintetičke droge tipa amfetamina i MDMA, tako da proizvodnja takvih i drugih droga i pojava takvih laboratorija je takođe moguća i u našoj zemlji.

Iz tog razloga, od značaja su važeći propisi, koji obezbjeđuju kontrolu prometa ovih supstanci i koji će se kontinuirano usklađivati sa evropskom praksom i preporukama INCB-a. U tom smislu je važna adekvatna kontrola hemikalija koje se koriste u prerađivačkoj industriji, jer se ovim supstancama redovno trguje i koriste se u hemijskoj, farmaceutske i kozmetičke industriji, i kao takve mogu biti zloupotrebljene kao "prekursori" za pripremu /proizvodnju droga.

Važeći propisi usklađeni sa pravnom tekovinom Evropske unije koje Crna Gora implementira garantuju adekvatan nadzor nad prekursorima.

2.3 Carinske intervencije

U carinskom sistemu će biti sprovedene kontinuirane mjere za poboljšanje efikasnosti putne kontrole i prometa na granicama u svim oblicima transporta.

Biće sprovedena kontinuirana obuka kadrova u Upravi carina u svim oblastima, što je neophodno za izgradnju kapaciteta ljudskih resursa za sprovođenje mjera usmjerenih ka poboljšanju kapaciteta za kontrolu granice i sječenje puteva droge preko granice, i van granica u kontinentalnim i vodenim djelovima granica.

Istovremeno potrebno je kontinuirano unapređenje tehničke opremljenosti Uprave carina za efikasno otkrivanje i suzbijanje krijumčarenja droga.

Biće sprovedene mjere za unapređenje međunarodne saradnje u oblasti prevencije i borbe protiv droge i sa carinama drugih zemalja, kao i međunarodnim organizacijama i institucijama koje se bave drogom. Pored toga, biće poboljšana saradnja između svih državnih organa usmjerena ka implementaciji efikasnih istraga krivičnih djela srodnih drogama.

2.4 Zloupotreba droga kao predmet krivično-pravnog akta

U savremenim krivičnopravnim propisima u mnogim savremenim društvima gotovo je opšte prihvaćeno mišljenje da se konzumiranje droga ne smatra kao krivično djelo. Ovaj stav se zasniva na uvjerenju da je zavisnost bolest koju ne treba tretirati kroz primjenu krivično-pravne mjere na licima koja koriste drogu, već kroz njihovo liječenje/tretman i mjere prevencije. Iz tog razloga, krivično-pravna represija usmjerena je prema onima koji proizvode droge, koji ih stavljaju u promet, ili prema onima koji dozvoljavaju, podstiču ili doprinose zloupotrebi droga.

Tokom implementacije prethodne Strategije za droge postignut je ključni razvoj normativnog sistema, sistema institucija, servisa za suzbijanje i prevenciju zloupotrebe psihoaktivnih supstanci. Crna Gora je usvojila Zakon o sprečavanju zloupotrebe droga u cilju zaštite zdravlja stanovništva i uskladila nacionalno zakonodavstvo sa međunarodnim standardima u ovoj oblasti.

Za lica koja omogućavaju pristup drogi maloljetnim licima, u blizini škola i drugim mjestima gde se okupljaju mladi, ili u slučaju pokušaja da utiče na maloljetnika ili pojedinaca koji nisu u stanju da izgrade realnu sliku o štetama nastalim usljed upotrebe droga, treba uzeti u obzir ozbiljne sankcije što je i predviđeno izmjenama Krivičnog zakonika u članu 300, gdje se ovo smatra kvalifikovanim oblikom krivičnog djela.

I u krivičnim i u prekršajnim postupcima zbog zloupotrebe droga neophodno je da se sprovede automatsko procesuiranje slučajeva krivičnih ili prekršajnih djela vezanih za droge.

Budući razvoj kaznene politike i zakonske regulative treba da se zasniva na procjeni njihovih uticaja i na preporukama i odlukama organa EU.

3 SISTEM INFORMACIJA I PODATAKA

Relevantne institucije i državni organi moraju da izgrade kapacitete za standardizovano prikupljanje podataka i informacija u skladu sa vrstom i prirodom podataka koji se prikupljaju u sistemu zdravstvene zaštite, policiji, carini, pravosuđu, sistemu socijalne zaštite, zatvorskom sistemu, naučnim institucijama, obrazovnom sistemu, a rezultati njihove analize treba da se koriste za razvoj zakonodavstva i strateških ili akcionih planova.

U cilju povećanja kapaciteta nadležnih institucija za sistem prikupljanja podataka o drogama i zavisnosti od droga, uspostaviće se i održavati kontinuirana saradnja sa Evropskim centrom za praćenje droga i zavisnosti od droga, kao odgovornoj evropskoj agenciji za prikupljanje podataka u ovoj oblasti. Da bi Crna Gora razvila sveobuhvatnu i pouzdanu statistiku o obimu upotrebe droga, treba da razvija sistem za prikupljanje informacija i podataka koji se odnose na zloupotrebu droga kao sveobuhvatan alat za praćenje situacije vezane za droge u zemlji.

Nacionalni sistem za informacije o drogama ima za cilj prikupljanje, analizu, sintezu i tumačenje podataka, kao i njihovo širenje. U pogledu metoda i koncepata trebalo bi primijeniti standarde prikupljanja podataka, posebno pet ključnih epidemioloških pokazatelja za droge (5 KIs) razvijenih od strane Evropskog centra za praćenje droga i zavisnosti od droga (EMCDDA).

Pet ključnih indikatora EMCDDA-a su: (1) prevalenca i obrasci upotrebe droga u opštoj populaciji (istraživanja za opštu i školsku populaciju), (2) prevalenca i obrasci problematičnog korišćenja droge (procjene statističke prevalence/incidencije i istraživanja među korisnicima/cama droga) i (3) infektivne bolesti u vezi sa upotrebom droga (prevalenca i stope incidencije HIV, hepatitisa B i C kod intravenskih korisnika/ca droga), (4) stope smrtnih slučajeva zbog zloupotrebe droga i smrtnost korisnika/ca droga (specijalni statistički registri smrtnosti opšte populacije, kao i kohortne studije mortaliteta među korisnicima/cama droga), (5) zahtjevi za liječenjem/tretmanom (statistike iz centara/ustanova za liječenje/tretman o pacijentima/klijentima/kinjama koji/e počinju liječenje/tretman).

Pored navedenih epidemioloških, neophodni pokazatelji za koje je potrebno kontinuirano prikupljati podatke u skladu sa definisanim evropskim standardima za procjenu stanja, trendova i obima pojave zloupotrebe droga odnose se na: kriminalitet u vezi sa zloupotrebom droga; dostupnost droga; dostupnost tretmana u zatvorskim uslovima; socijalnu isključenost vezanu za zloupotrebu droga; razna istraživanja; mjere za rješavanje problematike u oblasti droga; državnu politiku u oblasti droga; nacionalno zakonodavstvo; finansijska sredstva koja se izdvajaju; pojavu novih sintetičkih psihoaktivnih supstanci kroz sistem ranog upozorenja.

Potrebni su i ostali indikatori koji će se u narednom periodu dodatno razvijati u Evropi, te ih je potrebno pravovremeno preuzimati u nacionalni sistem prikupljanja podataka kako bi se došlo do što potpunijeg uvida i procjene stanja u oblasti droga u državi.

Cilj i funkcija sistema za informacije i podatke o drogama u skladu sa evropskim standardima je da obezbijedi kvalitetne i objektivne informacije za kreiranje politike vezane za droge i aktivnosti u skladu sa dokazima, koje se slivaju i objedinjuju u središnjoj tački i bazi podataka, Nacionalnoj jedinici za informacije o drogama, kao nacionalnoj bazi podataka. Objedinjeni standardizovani pristigli podaci i informacije koji se odnose na droge, omogućavaju uvid u stanje i trendove iz ove problematike u državi. Dostavljaju se relevantnim nacionalnim i međunarodnim organima i institucijama, kako bi bili uporedivi i na međunarodnom nivou, a služe i za planiranje mjera i intervencija u državi u cilju unapređenja i rješavanja problematike koja se odnosi na suzbijanju zloupotrebe droga. Uspostavljanjem nacionalnog sistema za informacije i podatke o drogama Crna Gora postaje dio složenog Evropskog sistema i mreže za informacije o drogama (REITOX).

4 ISTRAŽIVANJE

Procjene prevalence upotrebe psihoaktivnih supstanci kod mladih su izvršene na osnovu nekoliko istraživačkih projekata sprovedenih u posljednjih deset godina, od kojih je najskorije, ESPAD 2011 istraživanje, sprovedeno 2011 godine

Da bi se mogao razumjeti problem i faktori koji utiču na isti, treba sprovesti redovna i vanredna istraživanja. Istraživačke aktivnosti treba razvijati i finansirati iz različitih izvora, posebno uz podršku programa pomoći Evropske unije zemljama kandidatima. Naročito je važno da učestvujemo u međunarodnim istraživačkim projektima, standardizovanim istraživačkim projektima na opštoj populaciji putem intervjua i istraživanjima na onima u riziku, primjenom brze metode procjene i kvalitativnih metoda.

Za uspostavljanje odgovarajuće baze podataka na nacionalnom nivou neophodno je da se podstakne, harmonizuje, poboljša i finansijski podrži kontinuirana istraživačka aktivnost u pojedinim sektorima, i u skladu sa potrebama i zahtjevima pruži finansijska podrška za nezavisne istraživačke projekte i istraživanja koje sprovode instituti i fakulteti.

U cilju da se obezbijedi racionalno i efikasno istraživanje i finansijski resursi, nezavisni naučni organ treba da procijeni svaki predlog za naučno istraživanje. Što se tiče aktuelnih tema iz oblasti droga, potrebno je definisati prioritete istraživanja, odnosno istraživačka polja u vezi sa problemima vezanim za droge.

Istraživanja u oblasti bolesti zavisnosti biće sprovedena u različitim oblastima (obrazovanje, zdravstvo, opšta populacija, itd), kako bi se obezbijedilo bolje razumijevanje o veličini i prirodi problema droge. Bitno je da se razumno koriste rezultati istraživanja da bi se razvile mjere za smanjenje ponude i potražnje droga.

5 MEĐUNARODNA SARADNJA

Crna Gora se pozicionirala u sva značajna međunarodna tijela iz oblasti droga i zadnjih godina postiže se visok nivo aktivne participacije u njima. Evidentno je učešće Crne Gore u svim regionalnim inicijativama i programima.

Pored kontinuirane izgradnje kapaciteta nadležnih vladinih resora, nadležnih ustanova i NVO-a orijentisanih ka međunarodnoj saradnji, koja je u ovom predmetu veoma intenzivna, i dalje će se snažiti razvoj saradnje sa međunarodnim organizacijama i institucijama, kao što su:

Kancelarija za drogu i kriminal Ujedinjenih Nacija (United Nations Office on Drugs and Crime-UNODC); Komisija za opojne droge (Commission on Narcotic Drugs – CND); Međunarodni odbor za kontrolu narkotika (International Narcotics Control Board INCB); Svjetska zdravstvena organizacija-WHO; Svjetska carinska organizacija; INTERPOL; SELEC centar; Evropska komisija(EC); Horizontalna grupa za droge Savjeta EU (Horizontal Drugs Group); agencije EU (Europol, Eurojust, EMCDDA, ECDC, EMA); Pompidou grupa Savjeta Evrope (PG CoE).

Održavaće se učešće i podrška svim regionalnim mehanizmima saradnje, uključujući sve zemlje duž »balkanske rute«.

U okviru i u skladu sa dinamikom procesa približavanja Evropskoj uniji, razvićaće se sve intenzivnije direktna saradnja sa institucijama EU i pojedinim zemljama članicama kroz sve EU mehanizme i programe.

6 FINANSIJSKA SREDSTVA

Finansijska sredstva za sprovođenje Strategija Crne Gore za sprečavanje zloupotrebe droga 2013-2020, koja će obezbijediti kvalitetnu implementaciju treba da budu opredijeljena u okviru državnog i lokalnih budžeta, u skladu sa aktivnostima i obavezama subjekata uključenih u sprovođenje nacionalne strategije.

Sredstva za sprovođenje nacionalne strategije na nivou državne uprave treba da budu obezbijeđena iz sredstava državnog budžeta, odnosno iz sredstava pojedinih ministarstava.

Za implementaciju strateških aktivnosti potrebno je u punoj mjeri koristiti sredstva evropskih fondova pretprijetne pomoći kroz učešće u raznim vrstama projekata i vidovima saradnje. Kao dodatni finansijski izvori koriste se dio profita od igara na sreću, kao i donatorska sredstva međunarodnih organizacija.

7 EVALUACIJA

Strategija Crne Gore za sprečavanje zloupotrebe droga 2013-2020 uvodi i snažno promoviše evaluaciju progressa i pristupa državne politike u oblasti droga.

Imajući u vidu kompleksnost ove oblasti i njenu povezanost sa socijalnim, zdravstvenim, bezbjedonosnim i drugim pitanjima, evaluacija treba da ukaže na spektar više raznih aspekata, uključujući: sprovođenje zakona i vladavinu prava, ljudska i prava i slobode, zdravstvenu i socijalnu jednakost, kulturološke i socijalne aspekte, obrazovanje i vaspitanje, međunarodne odnose i ostalo.

Mehanizam evaluacije je potreban mehanizam, ne samo dobrodošao na nivou vođenja politike iz oblasti suzbijanja droga, već i na nivou programa i servisa koji se nude.

Projekti kojima su ostvareni mjerljivi rezultati u skladu sa ciljevima zacrtanim strateškim dokumentom trebaju biti podržani i nastavljani.

Sprovođenje evaluacije pomaže da se izgrade i postave jasni kriterijumi za mjerljivost rezultata i podstiče transparentnost i odgovornost.

Metode evaluacije se još uvijek razvijaju i dograđuju na nivou evropske unije, pa nema jasno i jedinstveno definisanog pristupa. Ne postoji još uvijek univerzalna definicija evaluacije, bilo da je u pitanju eksterni, interni, kvalitativni ili kvantitativni pristup.

Crna Gora će u narednom periodu naći model u skladu sa najboljom evropskom praksom i ekspertskom podrškom za evaluaciju i ovog dokumenta i aktivnosti koje će biti implementirane u narednom sedmogodišnjem periodu. Takođe, radiće se na usvajanju znanja i praksi potrebnih za različite pristupe i modele evaluacije.

Crna Gora želi ovakvim strateškim pristupom pitanju zloupotrebe droga, uz učešće ukupne društvene zajednice, potvrditi i istrajati na opredjeljenju da samo sistematski, strpljivo i dugoročno planirana i vođena politika uz primjenu stručnih smjernica, najboljih i potvrđenih međunarodnih praksi i iskustava, uz uvažavanje ljudskih prava i sloboda, daje kvalitetne, mjerljive i kroz vrijeme održive rezultate.

Literatura

- Ustav Crne Gore.
http://vvv.ecoi.net/file_upload/1504_1216041981_constitution-of-montenegro.pdf
- Flick, U. (2009). Introduction to qualitative research. London: Sage.
- Vlada Crne Gore (2008), *Nacionalni strateški odgovor na droge 2008–2012 i akcioni plan 2008/2009*, Vlada Crne Gore, Podgorica.
- 2012 International Narcotics Control Strategy Report (INCSR):
<http://www.state.gov/j/inl/rls/nrcrpt/2012/vol1/184101.htm#Montenegro>
<http://www.emcdda.europa.eu>
<http://vvv.emcdda.europa.eu/themes/kei-indicators>.
- Nacionalni izvještaj za Crnu Goru (2010 podaci) EMCDDA-u 2011.
- Crna Gora 2012 Izvještaj o napretku od strane Evropske komisije. Brisel.
- Nagel, S. (2002), Handbook of Public Policy Evaluation. Sage, Thousands Oaks.
- Report from the Commission to the European Parliament and the Council on Montenegro's progress in the Implementation of Reforms: <http://eur-ex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2012:0222:FIN:EN:HTML>
- 2011 ESPAD izvještaj (2012), C.A.N., Stockholm. (<http://vvv.espad.org/en/Reports--Documents/ESPAD-Reports/>)
- Zakon o sprečavanju zloupotrebe droga, Službeni list Crne Gore, 28/2011, 10. 6. 2011.

AKCIONI PLAN ZA SPROVOĐENJE STRATEGIJE CRNE GORE ZA SPREČAVANJE ZLOUPOTREBE DROGA ZA PERIOD 2013-2016

Nelegalne droge su jedan od aktuelnih problema za savremena društva i države.

Zloupotreba droga predstavlja veliku prijetnju za bezbjednost i zdravlje modernih društava i prijetnju za životne uslove na globalnom nivou.

Crna Gora dijeli i potvrđuje osnovne principe zakonodavstva Evropske unije i u svakom pogledu podržava osnivačke vrijednosti Unije: poštovanje ljudskog dostojanstva, slobode, demokratije, jednakosti, solidarnosti, vladavinu prava i poštovanje ljudskih prava i sloboda.

Usvajanje Strategije za period 2013-2020 daje jasan signal da je crnogorska Vlada u potpunosti svjesna ove kompleksne problematike i želi da doprinese koliko je moguće njegovom rješavanju. U skladu sa svojim mandatom, raspoloživim znanjem i resursima, Vlada će ovakvim sveobuhvatnim strateškim okvirom raditi na jačanju svih napora u zemlji da se smanji negativni uticaj zloupotrebe droga. Strategija Crne Gore za sprečavanje zloupotrebe droga bavi se složenim pitanjem koje zahtijeva dugoročni i temeljni pristup koji bi doveo do očekivanih pozitivnih ishoda. Strategija je zasnovana na dvije ključne dimenzije politike za sprečavanje zloupotrebe droga, smanjenje potražnje droga i smanjenje ponude droga, dopunjenih sa četiri dotične teme: koordinacija, međunarodna saradnja, informisanost i istraživanje.

Strategija za sprečavanje zloupotrebe droga takođe obezbjeđuje osnovu za tri uzastopna akciona plana. Prvi Akcioni plan (2013-2016) definiše različite aktivnosti u cilju pružanja pomoći odgovornim akterima da koordiniraju glavne oblasti intervencija na polju borbe protiv nelegalnih droga. Te akcije pokrivaju oblasti sprovođenja zakona, carine, policije, javnog zdravstva, sistema socijalne zaštite, obrazovanja, pravosuđa, međunarodnu saradnju i ostalo.

AKCIONI PLAN ZA SPROVOĐENJE STRATEGIJE CRNE GORE ZA SPREČAVANJE ZLOUPOTREBE DROGA ZA PERIOD 2013-2016

SMANJENJE POTRAŽNJE ZA DROGAMA						
Prioritetna oblast: Prevencija zloupotrebe droga						
Cilj	Aktivnosti	Rokovi	Nosilac aktivnosti	Potrebna finansijska sredstva	Izvor finansiranja	Indikator
Ojačati ulogu opštinskih kancelarija za prevenciju bolesti zavisnosti u lokalnoj zajednici.	Odrediti smjernice i zajedničke programe za rad kancelarija . Edukacija obuka/treninzi/ zaposlenih u opštinskim kancelarijama za prevenciju.	2014 Kontinuirano	Opštinske kancelarije za prevenciju-lokalna samouprava u saradnji sa: Ministarstvo zdravlja; Ministarstvo prosvjete; Ministarstvo rada i socijalnog staranja; Ostale nadležne ustanove. Nevladine organizacije; udruženja,komune.	Redovna aktivnost - tekući Budzet	Međunarodni projekti Donacije EU fondovi Lokalna samouprava	Odrađene smjernice i zajednički programi za rad . Broj sprovednih obuka i broj obučenih službenika. Izveštaji o primjeni stečenog znanja.
Unapređenje znanja i vještina kao zaštitnog faktora među mladima	1. Izrada i distribucija odgovarajućih informativnih materijala uzrasno prilagođenih. 2. Razvoj i sprovođenje raznih programa prevencije za mlade.	Kontinuirano	Ministarstvo prosvjete; Zavod za školstvo; Ministarstvo zdravlja; Ministarstvo rada i socijalnog staranja; Institut za javno zdravlje; Ministarstvo unutrašnjih poslova - Uprava policije; Nevladine organizacije.	Redovna aktivnost - tekući Budzet	Međunarodni projekti Donacije EU fondovi Lokalna samouprava	Materijal izrađen Broj distribuiranog materijala Razvijeni programi u primjeni.

Prevenција upotrebe, smanjenje, sprečavanje i/ ili odlaganje rizika za prvu upotrebu droga	Promocija inovacija u prevenciji i dostupnost provjerenih univerzalnih programa prevencije i intervencije u različitim okruženjima (omladinski klubovi, škole, i odrasli na radnom mjestu i u zatvoru). Prevencija bi trebalo da obuhvati i politoksokomaniju (uključujući i zavisnost od nehemijskih sredstava), kao i drogu i vožnju.	Kontinuirano	Ministarstvo prosvjete Zavod za školstvo; Ministarstvo zdravlja; Institut za javno zdravlje; Ministarstvo rada i socijalnog staranja; Ministarstvo unutrašnjih poslova, Uprava policije; Nevladine organizacije	Redovna aktivnost-tekući Budzet		Izrađen materijal Razvijeni programi u primjeni

SMANJENJE POTRAŽNJE ZA DROGAMA

Prioritetna oblast: Liječenje/Tretman

Cilj	Aktivnosti	Rokovi	Nosilac aktivnosti	Potrebna finansijska sredstva	Izvor finansiranja	Indikator
Održati nisku učestalost infekcija u opštoj populaciji i među IKD.	Vakcinacija protiv HBV u populaciji intravenskih korisnika droga.	Kontinuirano	Institut za javno zdravlje Zdravstvene ustanove Fond za zdravstveno osiguranje ZU Montefarm	Redovna aktivnost - tekući Budzet		Epidemiološki izvještaji
Održavanje dostupnosti i pristupačnosti savjetovašta i testiranja na HIV i drugih seksualno prenosivih bolesti i bolesti koje se prenose krvlju	Razvoj / Identifikacija mreže usluga za realizaciju	2013 - 2016	Institut za javno zdravlje	Redovna aktivnost-tekući Budzet		Spisak dostupnih usluga

Veća dostupnost i pristupačnost mogućnostima tretmana u zatvoru.	Obezbijediti prostorne i kadrovske uslove za tretman zavisnika na raspolaganju licima na izdržavanju kazne zatvora.	2016	Ministarstvo pravde		Međunarodni projekti, Budžet	Sve opcije tretmana za lica na izdržavanju kazne dostupne.
Unapređenje stručnih znanja i usvajanje novih doktrina i pristupa liječenju bolesti zavisnosti u zdravstvu.	Obezbijediti stručno usavršavanje/treninzi/ zaposlenih u zdravstvu u cilju usvajanja novih doktrina liječenja bolesti zavisnosti .	Kontinuirano	Ministarstvo zdravlja Zdravstvene ustanove Univerzitet		Međunarodni programi i projekti, Donacije, Budžet; EU fondovi	Sve opcije liječenja dostupne. Broj edukovanih stručnjaka.
Podizanje nivoa znanja javnosti o prirodi bolesti zavisnosti.	Izrada informativnog edukativnog materijala o prirodi bolesti zavisnosti.		Ministarstvo zdravlja Udruženje psihijatara Javna ustanova za smještaj, rehabilitaciju i resocijalizaciju korisnika psihoaktivnih supstanci, Nevladine organizacije, udruženja, komune.			Izrađen i distribuiran materijal.

SMANJENJE POTRAŽNJE ZA DROGAMA

Prioritetna oblast: Rehabilitacija i reintegracija zavisnika/ca od droga u društvo, uključujući i lica na izdržavanju kazne

Cilj	Aktivnosti	Rokovi	Nosilac aktivnosti	Potrebna finansijska sredstva	Izvor finansiranja	Indikator
Povećanje dostupnosti, pristupačnosti i pokrivenosti efikasnim i raznovrsnim intervencijama vezanim za socijalnu rehabilitaciju i socijalnu reintegraciju.	Razvoj / identifikacija mreže usluga za implementaciju koja se sastoji od javnih (Centri za socijalni rad) i civilnih organizacija i komuna i udruženja.	2013-2016 Kontinuirano	Ministarstvo rada i socijalnog staranja Nevladine organizacije; udruženja; komune.	Redovne aktivnosti	EU fondovi Međunarodni projekti Donacije Budžet	Spisak dostupnih usluga

	Edukacija zaposlenih u centrima za socijalni rad za stručnu podršku licima na tretmanu, poslije tretmana kao i sa članovima njihovih porodica.					Broj sprovedenih obuka i broj obučenih službenika. Izveštaji o primjeni stečenog znanja
Povećanje efikasnosti i pokrivenosti opcijama tretmana zasnovanim na dokazima, kojima se pokrivaju različiti psihosocijalni pristupi	Održavanje postojećih i razvoj inovativnih rehabilitacionih i programa društvene reintegracije koji imaju mjerljive ishode	2013-2016	Ministarstvo rada i socijalnog staranja Lokalna samouprava Javna ustanova za smještaj, rehabilitaciju i resocijalizaciju korisnika psihoaktivnih supstanci. Nevladine organizacije; Udruženja; komune.		Međunarodni projekti EU fondovi Budžet	Broj programa u primjeni
Veća uključenost i socijalno učešće marginalizovanih grupa ili pojedinaca.	Aktivnosti usmjerene ka prevenciji socijalne isključenosti.	2013-2016 kontinuirano	Ministarstvo rada i socijalnog staranja	Redovna aktivnost	Međunarodni projekti EU fondovi Budžet	Spisak dostupnih programa i usluga

Podrška rehabilitaciji zavisnicima/cama na izdržavanju kazne i nakon izlaska iz zatvora .	Izrada informativno edukativnog materijala o prirodi bolesti zavisnosti i potrebi za rehabilitacijom i resocijalizacijom zavisnika/ca nakon izlaska iz zatvora u cilju podizanja nivoa svijesti opšte javnosti o prirodi bolesti zavisnosti.	2014-2015				Izrađen i distribuiran informativno edukativni materijal

SMANJENJE POTRAŽNJE ZA DROGAMA

Prioritetna oblast: Smanjenje štetnih posljedica nastalih zbog zloupotrebe droga

Cilj	Aktivnosti	Rokovi	Nosilac aktivnosti	Potrebna finansijska sredstva	Izvor finansiranja	Indikator
Veća dostupnost i pristupačnost programa distribucije sterilnog pribora za injektiranje	Razvoj mreže javnih i nevladinih servisa	2013 - 2016	Zdravstvene ustanove Fond za zdravstveno osiguranje ZU Montefarm Nevladine organizacije; Udruženja; komune.	Redovne aktivnosti	EU fondovi Međunarodni projekti Budžetska sredstva	Spisak dostupnih usluga
Veća dostupnost i pristupačnost preventivnog materijala	Redovna besplatna distribucija igala i špriceva, kondoma i edukativnog materijala	Kontinuirano	Zdravstvene ustanove Institut za javno zdravlje Fond za zdravstveno osiguranje ZU Montefarm Nevladine organizacije udruženja; komune.	Redovne aktivnosti	EU fondovi Međunarodni projekti Budžetska sredstva	Spisak dostupnih kontaktnih mjesta za razmjenu i preuzimanje materijala
Veća dostupnost i pristupačnost programa supstitucione terapije	Razvoj mreže usluga	2013 - 2016	Ministarstvo zdravlja; Zdravstvene ustanove; Fond za zdravstveno osiguranje	Redovna aktivnost-tekući Budžet,	Međunarodni projekti Donacije Budžet	Spisak dostupnih usluga

SMANJENJE PONUDE DROGA						
Prioritetna oblast: Policija						
Cilj	Aktivnosti	Rokovi	Nosilac aktivnosti	Potrebna finansijska sredstva	Izvor finansiranja	Indikator
Primjetno/mjerljivo smanjenje dostupnosti nelegalnih droga	1. Suzbijanje nezakonite trgovine drogom. 2. Procesuiranje organizovanih kriminalnih grupa koje se bave trgovinom drogama.	Kontinuirano	Ministarstvo unutrašnjih poslova Uprava policije Ministarstvo finansija - Uprava carina Vrhovno državno tužilaštvo Vijeće za prekršaje	Redovne aktivnosti	EU fondovi Međunarodni projekti Budžetska sredstva	Kvantitativni izvještaji o rezultatima rada. Izvještaj o broju krivičnih djela i broju prekršaja. Količine zaplijenjene droge.
Kontinuirana teorijska i praktična obuka kadrova u specijalnim jedinicama za borbu protiv droge u Upravi policije	Organizacija i sprovođenje obuka, seminara, studijskih posjeta, radionica.	Kontinuirano	Ministarstvo unutrašnjih poslova Uprava policije	Redovne aktivnosti	EU fondovi Međunarodni projekti Budžetska sredstva	Broj obuka i obučenih službenika
Identifikovati nelegalnu trgovinu prekursorima koji se koriste za proizvodnju droga	1.Suzbijanje nezakonite trgovine prekursorima 2. Povećanje razmjene krivično obavještajnih podataka u zemlji i između zemalja.	Kontinuirano	Ministarstvo unutrašnjih poslova, Uprava policije, Ministarstvo finansija - Uprava carina	Redovne aktivnosti	EU fondovi Međunarodni projekti Budžetska sredstva	Izvještaji Broj krivičnih djela. Količina zaplijenjenih prekursora.

SMANJENJE PONUDE DROGA						
Prioritetna oblast: Carina						
Cilj	Aktivnosti	Rokovi	Nosilac aktivnosti	Potrebna finansijska sredstva	Izvor finansiranja	Indikator
Primjetno/mjerljivo smanjenje dostupnosti zabranjenih droga	1. Povećanje razmjene obavještajnih podataka u zemlji i između zemalja. 2. Iznosi zaplijenjenih droga .	Kontinuirano	Ministarstvo finansija - Uprava carina Ministarstvo unutrašnjih poslova Uprava policije	Redovne aktivnosti	EU fondovi Međunarodni projekti Budžetska sredstva	Kvantitativni izvještaji o dostignućima

Kontinuirana teorijska i praktična obuka carinskih službenika za otkrivanje krijumčarenja droge	Organizacija i sprovođenje obuka, seminara, studijskih posjeta, radionica.	Kontinuirano	Ministarstvo finansija - Uprava carina	Redovne aktivnosti	EU fondovi Međunarodni projekti Budžetska sredstva	Broj obuka i broj obučених službenika
SMANJENJE PONUDE DROGA						
Prioritetna oblast: Pravni sistem u oblasti kriminala vezanog za zloupotrebu droga						
Cilj	Aktivnosti	Rokovi	Nosilac aktivnosti	Potrebna finansijska sredstva	Izvor finansiranja	Indikator
Razvoj standarda za premještanje prestupnika iz kaznenog sistema u sistem liječenja/tretmana, rehabilitacije i resocijalizacije.	1. Formiranje multidisciplinarne radne grupe 2. Analiza problema 3. Studijske posjete 4. Treninzi 5. Izrada standarda koji će biti usvojeni od strane Komisije za droge i resornih ministarstava	2015-2016	Ministarstvo pravde Ministarstvo zdravlja Ministarstvo rada i socijalnog staranja Ministarstvo unutrašnjih poslova - Uprava policije Pravni fakultet Državno tužilaštvo Javna ustanova za smještaj, rehabilitaciju i resocijalizaciju zavisnika Udruženja i nevladine organizacije	Redovne aktivnosti	EU fondovi Međunarodni projekti Budžetska sredstva	Dostupni standardi
Unapređenje efikasne saradnje sa pravosuđem u oblasti borbe protiv trgovine drogom i sprovođenje zakona u vezi sa proizvodnjom, trgovinom drogama i / ili prekursorima, kao i pranje novca u vezi sa ovom trgovinom	Podstaci punu primjenu postojećih instrumenata koji se tiču zahtjeva o uzajamnoj pomoći u krivičnim stvarima	Kontinuirano	Ministarstvo unutrašnjih poslova Uprava policije Uprava za sprečavanje pranja novca Ministarstvo finansija - Uprava carina	Redovne aktivnosti	EU fondovi Međunarodni projekti Budžetska sredstva	Urađeni izvještaji

Odgovoriti brzo i efikasno na operativnom i političkom nivou na prijetnje u nastajanju (npr. droge u razvoju, nove rute)	1. Mjere koje će aktivno odgovoriti na rizike i minimizirati prijetnje. 2. Povećanje broja prekinutih krivičnih operacija (zaplijene, promjene u trgovinskom ponašanju)	Kontinuirano	Ministarstvo unutrašnjih poslova Uprava policije Ministarstvo finansija- Uprava carina	Redovne aktivnosti	EU fondovi Međunarodni projekti Budžetska sredstva	Urađeni Izvještaji

SISTEM ZA INFORMACIJE

Prioritetna oblast: Nacionalni koordinatori aktivnosti

Cilj	Aktivnosti	Rokovi	Nosilac aktivnosti	Potrebna finansijska sredstva	Izvor finansiranja	Indikator
Uspostavljanje nacionalne baze za informacije i podatke o drogama	Formiranje radnih grupa za indikatore potrebne za bazu podataka	2015-2016 Kontinuirano	Ministarstvo zdravlja – Ministarstvo unutrašnjih poslova- Uprava policije; Tužilaštvo, pravosudni organi; Ministarstvo pravde; Ostali organi uprave; Institut za javno zdravlje; Ostale nadležne ustanove i organizacije.	Redovne aktivnosti	EU fondovi Međunarodni projekti Budžetska sredstva	Nacionalni izvještaji.
Funkcionalni sistem ranog upozoravanja na nove psihoaktivne supstance	Uspostavljanje sistema ranog upozoravanja	2015-2016 Kontinuirano	Ministarstvo zdravlja ; Ministarstvo unutrašnjih poslova- Uprava policije- Forenzički centar; nadležni organi državne uprave, Institut za javno zdravlje; javne i civilne ustanove i organizacije.	Redovne aktivnosti	EU fondovi Međunarodni projekti Budžetska sredstva	Urađen Akt o osnivanju Redovni izvještaji, informacije koje se šalju javnosti

ISTRAŽIVANJE						
Prioritetna oblast: Efikasnija implementacija politika i aktivnosti zasnovanih na dokazima (evidence-based)						
Cilj	Aktivnosti	Rokovi	Nosilac aktivnosti	Potrebna finansijska sredstva	Izvor finansiranja	Indikator
Kvalitativna i kvantitativna istraživanja o upotrebi droga .	Sprovođenje istraživanja	Kontinuirano	Institut za javno zdravlje Međunarodne organizacije Univerzitet Monstat	Redovne aktivnosti	Donacije	Istraživački izvještaji
Sticanje uvida u zastupljenost, vrstu i obrasce upotrebe droga u opštoj populaciji u Crnoj Gori kao jednog od standardnih indikatora upotrebe droga u zemlji	Sprovođenje istraživanja o upotrebi droga u opštoj populaciji na reprezentativnom uzorku populacije odraslih osoba u Crnoj Gori (18-65 godina)	Priprema istraživanja 2015, implementacija i objavljivanje rezultata kraj 2016		50.000 eura (uzorak oko 10.000 ispitanika)		Sprovedeno istraživanje i objavljen izvještaj istraživanja
Osiguranje kontinuiteta u procjeni zastupljenosti, vrste i obrazaca upotrebe droga među mladima u Crnoj Gori sprovođenjem ESPAD 2015 internacionalnog istraživanja, kao jednog od standardnih indikatora upotrebe droga u zemlji	Sprovođenje ESPAD 2015 internacionalnog istraživanja među mladima u Crnoj Gori	2013 i 2014 priprema istraživanja, 2015 sprovođenje istraživanja	Institut za javno zdravlje Međunarodne organizacije Ministarstvo prosvjete	20.000 eura (uzorak cca 8.000 učenika)		Sprovedeno istraživanje i objavljen izvještaj istraživanja

MEĐUNARODNA SARADNJA						
Prioritetna oblast: bilateralna, regionalna i saradnja sa EU i međunarodnim organizacijama						
Cilj	Aktivnosti	Rokovi	Nosilac aktivnosti	Potrebna finansijska sredstva	Izvor finansiranja	Indikator
Učešće / uključivanje stručnjaka u sve relevantne regionalne, evropske i međunarodne inicijative, projekte i organizacije	1. Održavanje postojećeg članstva - aktivno učešće na sastancima / projektima / u partnerstvima 2. Uspostavljanje novih partnerstava i članstava	Kontinuirano	Organi državne uprave; Nadležne ustanove Udruženja;Nevladine organizacije,komune.	Redovne aktivnosti - Tekuća budžetska sredstva	Budžet EU fondovi Međunarodne organizacije	Izveštaji Zajednički projekti

KOORDINACIJA						
Prioritetna oblast : Saradnja i koordinacija						
Cilj	Aktivnosti	Rokovi	Nosilac aktivnosti	Potrebna finansijska sredstva	Izvor finansiranja	Indikator
Aktivnost Državnog savjeta za sprečavanje zloupotrebe droga	Praćenje sprovođenja nacionalne politike sprečavanja zloupotrebe droga	Kontinuirano	Državni savjet	Redovne aktivnosti		Održane sjednice Državnog savjeta i objavljeni zaključci
Formiranje stručnog tijela za praćenje problematike zloupotrebe droga	Formiranje Komisije za droge	2013	Ministarstvo zdravlja	Redovne aktivnosti		Rješenje o formiranju i redovni sastanci.
Obezbijediti efikasnu koordinaciju na nacionalnom nivou	Identifikacija i umrežavanje kontakt osoba u nadležnim institucijama radi brže i efikasnije saradnje	Kontinuirano	Ministarstvo zdravlja; Nadležni organi državne uprave; Nadležne ustanove	Redovne aktivnosti	Budžetska sredstva	Sve nadležne institucije u oblasti droga efikasno umrežene.

Obezbijediti učešće civilnog društva u politici suzbijanja zloupotrebe droga	Uključivanje civilnog društva na svim odgovarajućim nivoima politike suzbijanja droga	Kontinuirano	Svi organi državne uprave, Centri za socijalni rad, Zdravstvene ustanove Nadležne ustanove Javna ustanova za smještaj, rehabilitaciju i resocijalizaciju korisnika psihoaktivnih supstanci. Nevladine organizacije Ustanove/udruženja/komune za rehabilitaciju	Redovne aktivnosti		Pregled učešća

Crna Gora

Ministarstvo zdravlja

**Izvještaj o evaluaciji, implementaciji i pregled sprovođenja
“Nacionalnog strateškog odgovora na droge 2008-2012”**

Podgorica, februar 2013.

Uvod

U procesu evaluacije Nacionalnog strateškog odgovora na droge 2008-2012, izabran je specifičan pristup kombinovane procjene stavova zainteresovanih strana uključenih u realizaciju politike sprečavanja i suzbijanja zloupotrebe droga, procjene postignuća i budućih prioriteta. Kvalitativno istraživanje je trebalo da dopre do dubljeg značaja kojeg akteri pridaju problemu droga i posebno strategiji za droge.

Kvalitativno istraživanje po definiciji podrazumijeva tumačenje, naturalistički pristup predmetu istraživanja i daje prioritet dobijenim podacima i njihovom doprinosu i validaciji istraživačkih pitanja ili postojećih informacija.

Procjena podrazumijeva analizu završenih ili tekućih politika ili aktivnosti.

Evaluacija realizovanih aktivnosti se zove naknadna (ex-post) evaluacija, post-hoc evaluacija, ili sumativna evaluacija.

Evaluacija postojećih ili tekućih aktivnosti se zove in-term evaluacija. Osnovna svrha evaluacije, pored sticanja uvida u prethodnu ili postojeću situaciju, je da se omogući pregled postojećeg stanja i pomogne u identifikaciji budućih aktivnosti. To može biti od pomoći u procesu izrade novih ciljeva i zadataka, ostvarivih koncepata ili predloga, ili bilo kojih drugih alternativa koje mogu pomoći u donošenju odluka; ili da se potvrdi stepen ostvarenosti ili vrijednosti u odnosu na ciljeve i zadatke i rezultate svake aktivnosti koja je sprovedena.

Prije nego što je počela terenska analiza, napravljen je pregled raspoloživih podataka (situacioni pregled) da bi se dobila slika o tome kako se problem sa drogama razvijao u periodu koji pokriva Strategija za droge.

Analiza se završava predstavljanjem glavnih nalaza u konsultaciji sa zainteresovanim stranama i razmatranje prikupljenih podataka.

U poglavlju preporuka, razmatraju se rezultati relevantni za izadu nove Strategije za droge.

Pozadina i sadržaj "Nacionalnog strateškog odgovora na droge 2008-2012"

Oblast prevencije i suzbijanja zloupotrebe droga je u Crnoj Gori ranije bila definisana kroz nekoliko dokumenata - krajem 2000. i početkom 2001. godine, Stručni tim Vlade Republike Crne Gore izradio je petogodišnji „Plan i program za suzbijanje bolesti zavisnosti u Crnoj Gori“. Nakon toga, Vlada RCG donijela je Dugoročni plan i program za suzbijanje bolesti zavisnosti u Crnoj Gori. „Akcioni plan za prevenciju narkomanije kod djece i omladine u Crnoj Gori“ koji je nakon toga usvojen, definisao je aktivnosti na suzbijanju narkomanije za period 2003.–2006.godine.

Institut za javno zdravlje Crne Gore je 2007. godine pokrenuo inicijativu za izradu Nacionalnog strateškog odgovora na droge 2008-2012, i Akcionog plana za implementaciju aktivnosti iz strategije za 2008/2009."

Strategija za droge 2008-2012 je koncipirana kao multidisciplinarni i sveobuhvatan dokument.

Osnovni pristup u projektovanju strateškog okvira je tzv "politika četiri stuba", koja predviđa ravnomjernu distribuciju istraživačkih aktivnosti i razvojnih planova u četiri široke oblasti: prevenciju upotrebe droga, liječenje/tretman i rehabilitaciju, smanjenje štetnih posljedica zbog zloupotrebe droga, i intervencije policije i carine.

Strategija za droge obuhvata - u skladu sa EU Strategijom za droge i akcionim planovima - sljedeće oblasti:

1. Smanjenje potražnje za drogama u oblastima:

a) sprečavanja upotrebe droga

b) liječenje, rehabilitacija i reintegracija korisnika droga u društvo

c) smanjenje štete

2. Smanjenje ponude droga putem intervencija i saradnje između policije, carine i pravnog sistema u oblasti kriminala vezanog za droge

3. Nacionalna kancelarija za droge pri Vladi Crne Gore

4. Monitoring i evaluacija

5. Veza sa predstavnicima štampe

6. Istraživačke aktivnosti u oblasti droga i upotrebe droga

7. Međunarodna saradnja

8. Informacioni sistem

9. Finansiranje aktivnosti

Pored navedene četiri oblasti, odnosno stuba, izrađen je Nacionalni strateški odgovor na droge 2008-2012, zasnovan na dva osnovna principa koja takođe predstavljaju opšte ciljeve - smanjenje potražnje za drogama i smanjenje ponude droge.

Uvodni dio postojećih dokumenata bavi se metodologijom razvoja nacionalne strategije i ugrađenih principa (princip ustavnosti i zakonitosti; princip zaštite ljudskih prava; princip sveobuhvatnog i kontinuiranog odnosa prema problemu zavisnosti; princip univerzalnosti zloupotrebe droga i globalne saradnje; princip decentralizacije; princip koji garantuje bezbjednost građana Crne Gore; princip adaptacije na različite grupe populacije; princip obezbjeđivanja zdravih stilova života; princip partnerstva i multidisciplinarni pristup, konzistentnost i komplementarnost; i princip centralizovane koordinacije, finansiranja, monitoringa i evaluacije).

Poglavlje o sprečavanju zloupotrebe droga definiše strateški pristup u različitim sistemima: vaspitno obrazovni sistem, zdravstveni sistem, sistem socijalne zaštite, lokalna zajednica, radno mjesto i mediji. U oblasti tretmana i rehabilitacije korisnika/ca droga definiše se strateški okvir intervencije u sistemu zdravstvene zaštite, kao i u oblasti tzv. "programa za rješavanje socijalnih problema korisnika droge", okvir za tretman bolesti zavisnosti u kaznenim ustanovama, oblast rehabilitacije i reintegracije korisnika/ca droga u društvo, i naučno/istraživački rad u oblasti bolesti zavisnosti. Smanjenje štetnih posledica vezanih za korišćenje droga i psihotropnih supstanci je naročito istaknuto u ovom dokumentu kao jedan od kamena temeljaca sveobuhvatne strategije za droge. Posebna pažnja se posvećuje upotrebi opijatnih agonista u

liječenju heroinske zavisnosti. U ovom dijelu Strategije obrađeni su zadaci zdravstvenih stručnjaka i institucija u liječenju bolesti zavisnosti, kao i uloga civilnog društva.

U oblasti smanjenja snabdijevanja drogama, Strategija opisuje strateški okvir intervencija unutar policije i carinskih službi. Ona takođe opisuje zloupotrebu droga kao predmet krivičnih zakona.

Kako ovaj dokument pokriva širok spektar oblasti i aktivnosti, ciljna populacija je definisana kao cjelokupno stanovništvo Crne Gore, sa posebnim osvrtom na djecu i mlade.

Oblast specifičnih ciljeva i ciljnih intervencija obuhvata strateški okvir u specifičnim programima prevencije, liječenja i rehabilitacije, kao i smanjenje štete, posebno u kaznenom sistemu uz učešće nevladinog sektora.

Koordinacija Nacionalnog strateškog odgovora na droge 2008-2012 je definisana kroz osnivanje i rad Nacionalne kancelarije za droge pri Vladi Crne Gore, a shodno odluci Vlade Ministarstvo zdravlja je bilo zaduženo da oformi ovu kancelariju.

Posebno poglavlje je orijentisano ka sistemu za informacije i podatke u oblasti droga i zavisnosti od droga, koji treba da se što prije ustanovi u svim oblastima, kao i na centralnom nivou.

Međunarodna saradnja je ovim strateškim okvirom definisana kao oblast od posebnog značaja i podrazumijeva jačanje kapaciteta za takvu saradnju u svim oblastima i aktivno učešće Crne Gore u saradnji na regionalnom i međunarodnom nivou.

Bio je predviđeno da finansijska sredstva za realizaciju Nacionalnog strateškog odgovora na droge 2008-2012, obezbijede visok kvalitet implementacije i da budu opredijeljena u okviru državnog i lokalnih budžeta, u skladu sa aktivnostima i obavezama subjekata uključenih u implementaciju nacionalne strategije.

U Akcionom planu za droge 2008/2009 detaljno su opisani pojedinačni ciljevi i njihova realizacija, kao i konkretni zadaci pojedinih aktera u određenom periodu, na osnovu smjernica nacionalne strategije.

Obim i metodologija

Ovaj dokument je predviđen kao analiza Nacionalne strategije za droge 2008-2012 u vezi sa njenom relevantnošću i efikasnošću, kao i da obezbijedi preporuke za unapređenje za naredni strateški dokument vezan za droge. Evaluacija takođe treba da procijeni mogući uticaj(e) i održivost relevantnih projekata.

Cilj evaluacije je da isporuči relevantne informacije za razvoj politike zainteresovanim stranama uključenim u donošenje i sprovođenje politike borbe protiv zloupotrebe droga u Crnoj Gori, a posebno da pruži smjernice za izradu nove strategije droge. Suočili smo se sa brojnim izazovima i ograničenjima. Evaluacija je počela u kratkom roku (nekoliko nedelja), a sprovedena je sa relativno malim budžetom i u ograničenom vremenskom periodu (mjesec dana). Da bi mogao da se izbjegne negativan uticaj ovih ograničenja i da se izradi izvještaj značajan za donošenje politike, odabran je pristup koji kombinuje procjenu mišljenja zainteresovanih strana o ključnim gore pomenutim pitanjima i analizu dešavanja vezanih za problem droga i politiku suzbijanja zloupotrebe droga u Crnoj Gori u periodu od 2008. pa nadalje, i glavna dostignuća i nedostatke koji su (mogli) rezultirati iz sprovođenja strategije.

Fokus je ovdje na promjenama koje se mogu primjetiti u oblasti politike vezane za droge, koordinaciji, u programima i mjerama za droge i epidemiološkoj situaciji vezanoj za droge tokom perioda implementacije strategije kroz pregled zakonodavstva, politika, prikupljenih podataka i izvještaja.

Predloženi plan za razmatranje i procjenu situacije razmotren je zajedno i prihvaćen od strane Ministarstva zdravlja koje je pružilo logističku podršku i od strane UNODC-a koja je finansijski podržala ovu aktivnost u sklopu šireg projekta saradnje sa Crnom Gorom. Ministarstvo zdravlja je obezbijedilo sastanke sa stručnjacima i uopšte nosiocima aktivnosti u oblasti sprečavanja zloupotrebe droga za koje smo iskazali interesovanje kao i dokumentaciju o istoriji.

Evaluacioni period počeo je 11. oktobra 2012, a završen je 11. novembra 2012. Između 29. oktobra i 3. novembra imali smo terensku posjetu. Tokom te faze obavljani su svi intervjui za razjašnjavanje.

Istraživanje

Kao prvi korak odlučili smo se da sprovedemo anketu među stručnjacima, zainteresovanim stranama i zainteresovanom javnošću koristeći struktuiran upitnik. Naš cilj je bio da se u opštim crtama procijeni stav ispitanika (stručnjaka i/ili onih koji su uključeni u implementaciju) u vezi sa postojećom Strategijom za droge.

Istraživanje se fokusiralo na relevantnost, efikasnost i rezultate Strategije za droge kako bi se pomoglo pri osmišljavanju preporuka za poboljšanje sledećeg strateškog dokumenta za droge. Upitnik je takođe usmjeren na mogući uticaj(e) dokumenta i održivost relevantnih projekata definisanih u Strategiji.

Pored toga istraživanje takođe pokriva i pitanje prioriteta koje treba da definiše sledeća Strategije za droge.

Sva ova pitanja sačinjavaju kreiran Upitnik za tu namjenu, a prethodio im je niz pitanja vezanih za iskustvo ispitanika, kao što su oblasti rada, radno mjesto i učešće u pripremi Strategije za droge. Upitnici na engleskom i crnogorskom jeziku priloženi su kao dodatak (vidi Dodatak 1).

U cilju što transparentnijeg i efikasnijeg rada i racionalnog korišćenja vremena, odlučili smo se da koristimo web stranu Ministarstva zdravlja, gdje je upitnik objavljen i bio dostupan u vremenskom periodu od 29. 10. 2012 - 12. 11. 2012. Ovim putem pozvani su zainteresovani nosioci aktivnosti, stručna i opšta javnost, nevladine organizacije, udruženja i komune da doprinesu i učestvuju u radu.

Ukupan broj primljenih popunjenih upitnika (odgovora) bio je 22, od kojih su svi popunjeni u gotovo svim pitanjima. Relativno nizak broj popunjenih upitnika objašnjava se malim brojem stručnjaka uključenih u pitanja vezana za droge u zemlji u cjelini.

Istraživanje mišljenja zainteresovanih strana - intervjui za razjašnjavanje

Nalazi istraživanja su korišćeni kao input za nekoliko intervju sa stručnjacima, kreatorima politike i "nosiocima" politike (14 aktera iz insitucija, ustanova i nevladinih organizacija). Cilj ovih razgovora je bio da se istraži mišljenje ključnih aktera o Strategiji za droge (implementacija i

sadržaj dokumenta), jake i slabe tačke njenog sprovođenja i prioritetne oblasti koje treba riješiti u narednoj Strategiji za droge.

Za ovaj zadatak identifikovani su predstavnici/ce institucija, ustanova i organizacija uključeni u implementaciju politike sprečavanja zloupotrebe droga, predstavnici ministarstava, Instituta za javno zdravlje, opštinskih kancelarija za prevenciju, kao i predstavnici/ce nevladinih organizacija, Specijalne bolnice za psihijatriju, i UNDCP kancelarije u Podgorici.

Intervjuisali smo predstavnike sledećih organizacija:

- Ministarstvo zdravlja
- Ministarstvo prosvjete
- Zavod za školstvo
- Ministarstvo unutrašnjih poslova
- Uprava policije
- Ministarstvo pravde - sektor za kazneni sistem
- Institut za javno zdravlje
- Specijalna bolnica za psihijatriju Dobrota
- Opštinska kancelarija za prevenciju narkomanije u Kotoru
- NVO Juventas
- NVO CAZAS
- Kancelarija UNDP u Podgorici

Na intervju putem upitnika odazvali su se i učestvovali zaposleni u:

- NVO 4LIFE
- NVO PREPOROD
- JU za smještaj, rehabilitaciju i resocijalizaciju korisnika psihoaktivnih supstanci;
- Opštinske kancelarije za prevenciju bolesti zavisnosti

Analiza

Kao što je ranije pomenuto dobili smo 22 odgovora, koji su svi potpuno ispunjeni u gotovo svim pitanjima.

Pozadina ispitanika

Skoro tri četvrtine ispitanika rade za organizaciju koja radi u oblasti smanjenja potražnje droga (zdravstvo, socijalna služba, prevencija narkomanije, obrazovni servis), a ostali rade u oblasti smanjenja ponude (policija, krivični i pravosudni organi).. Neki ispitanici (posebno predstavnici nevladinih organizacija) navode da rade u više oblasti.

Trenutna pozicija

Dvanaest ispitanika navode da su direktori, šefovi ili koordinatori, drugi navode da rade kao operativno osoblje. Neki od njih navode da kombinuju poslove upravljanja i operativne poslove.

Oblast rada

Oblasti rada ispitanika (nekoliko odgovora je bilo moguće ovdje) su veoma raznovrsne. 14 ispitanika navode da rade na polju prevencije, 5 iz oblasti socijalne rehabilitacije i 6 u liječenju. Smanjenje ponude pomenula je grupa od 5 ispitanika/ca. 9 ispitanika/ca navode da rade u institucijama (Ministarstvo).

Godine iskustva u oblasti problematike u vezi sa drogama

13 ispitanika imaju više od 5 godina iskustva u oblasti narkotika, 9 ispitanika/ca imaju oko 3 godine iskustva ili više. Niko ne navodi da su radili manje od godinu dana u oblasti narkotika.

Učešće u pisanju Strategije za droge

6 ispitanika/ca su bili uključeni u pisanje Strategije za droge, 14 navodi da su pročitali Strategiju za droge, a dvoje je svjesno njenog postojanja. Niko od ispitanika/ca nije naveo da nije svjestan njenog postojanja.

Pogledi na značaj buduće Strategije za droge

Ispitanici imaju opšte pozitivan sud o značaju trenutne strategije. 18 ispitanika se slažu da je Strategija za droge adekvatno relevantna. 4 ispitanika navode da je Strategija za droge veoma

relevantna. Jedan ispitanik navodi u komentaru da je Strategija za droge bila jedan od najboljih strateških dokumenata u Crnoj Gori do sada.

Stavovi o efikasnosti postojeće Strategije za droge

Ispitanici daju ambivalentnu presudu o djelotvornosti trenutne strategije. 3 ispitanika navode da je Strategija za droge bila veoma efikasna. 12 ispitanika se slažu da je Strategija za droge bila adekvatno efikasna. 7 ispitanika navodi da je strategija bila manje efikasna.

Odgovori na pitanja o uticaju, dostignućima, preprekama i područjima potencijalnih poboljšanja su uključena u "Poglavlju intervjua za razjašnjenje", a ogledaju se u matici nalaza, dokaza i preporuke.

Pogledi na obimnost

Ispitanici daju mješovitu presudu o obimnosti tekuće strategije. 4 ispitanika navode da je Strategija za droge suviše obimna, 7 ispitanika se slažu da je Strategija za droge adekvatno obimna, 8 ispitanika kažu da strategija treba da bude znatno kraća i koncizna, a 3 ispitanika nemaju stav.

Pogledi na potrebu za stavljanje manje ili više naglaska na različita polja u budućoj Strategiji za droge

Za ovo pitanje koristili smo spisak od dvanaest oblasti rada u novoj Strategiji za droge (prevencija, liječenje/tretman zavisnosti, socijalna zaštita/rehabilitacija/reintegracija, smanjenje štete, učešće nevladinih organizacija, policijske i carinske aktivnosti, sudovi i zatvori, nove droge i prekursori, međunarodna saradnja, istraživanje, evaluacija i monitoring svih aktivnosti, praćenje upotrebe droga (sistem i baza za informacije), koordinacija politike i aktivnosti u zemlji (Kancelarija za droge).

Ispitanici su zamoljeni da daju svoje mišljenje o njihovom (ne)slaganju o uključenju tih područja u novi strateški dokument. Mišljenje je prilično pozitivno. Niko nije rekao da bilo koja od ovih oblasti treba da bude isključena iz nove Strategije za droge. Velika većina ispitanika kažu ("potpuno se slažem") da sve oblasti budu inkorporirane u novi strateški dokument.

Istraživanje mišljenja zainteresovanih strana - intervjui za razjašnjavanje

Iz intervju za razjašnjavanje je jasno da je postojeća Strategija za droge generalno ocijenjena kao veoma pozitivna. Strategija za droge se smatra dobrim, sveobuhvatnim i temeljnim strateškim dokumentom. Pomogla je da se problem droge stavi na političku agendu, da se postave jasni ciljevi i pomogla je da se razjasne odgovornosti učesnika u sprovođenju politike vezane za droge.

Prema ispitanicima, Strategija za droge (i akcion plan) imali su ohrabrujući efekat na razvoj intervencija za smanjenje potražnje za drogama i smanjenje snabdijevanja. Strategija je donijela nove inicijative i nove projekte u svim oblastima. Takođe je imala pozitivan efekat na javnu svijest i opšte razumijevanje problema droge.

Ispitanici su takođe iznijeli niz kritičkih primjedbi. Jedna je da je Strategija za droge nekima suviše sveobuhvatna, previše ambiciozna i "preobimna". Druga kritika je da planovi formulisani u strategiji i akcionim planovima nisu imali nikakvu finansijsku pokrivenost za implementaciju. Neki ispitanici/ce pomenuli su nedovoljan sastav Kancelarije za droge koja sa samo jednim članom osoblja treba da pokrije velik obim posla. (Ne)dostupnost tretmana, posebno za osuđenike i za žene, istaklo je nekoliko zainteresovanih strana.

Treba istaći međutim da je ukupna procjena pretežno pozitivna. Primjeri navedeni kao dokaz pozitivnog uticaja strategije su:

- Uspostavljanje Vladine (Ministarstvo zdravlja) kancelarije za droge;
- Usvajanje svih zakona i drugih propisa vezanih za droge;
- Povećana obim međunarodne saradnje;
- Uspostavljanje mreže opštinskih kancelarija za prevenciju u cijeloj zemlji;
- Poboljšana saradnja svih aktera u drugim srodnim oblastima (HIV / AIDS)

- Razvoj nekih opcija liječenja i postizanje konsenzusa o metadonskom programu među ljekarima;
- Razvoj nekih programa edukacije o štetnim posljedicama u zemlji;
- Značajna investicija u različite preventivne programe i aktivnosti koje sprovode Kancelarije za prevenciju;
- Uspostavljanje specijalizovanog sektora policije za droge;
- Veća svijest opšte populacije, kao i Vlade o problemu droga.

BUDUĆNOST: prioriteti za novu Strategiju za droge

Ispitanici/ce su imali različite prijedloge u vezi sa prioritetima za novu Strategiju za droge. Možemo razlikovati prioritete o boljim koordinacionim djelatnostima u zemlji, povećano finansijsko učešće Vlade i o konkretnim akcijama koje su u izvjesnoj mjeri odnose na lične percepcije o većim problemima i potrebama. Većina ispitanika složila se da su sve oblasti relevantne i podjednako važne, a nekoliko njih je istaklo prevenciju kao najvažniju oblast.

Preporuke

1. Da se dopuni sastav osoblja Kancelarije za droge u Ministarstvu zdravlja.
U isto vrijeme treba da budu imenovani članovi osoblja zaduženi za sprovođenje zakonskih i strateških aktivnosti u svim ministarstvima odgovornim za ovu oblast.
2. Oprijedijeliti namjenska sredstva za realizaciju zadataka utvrđenih u strategiji, i poboljšati nadzor nad svim sredstvima.
3. Pored toga, već nekoliko puta je naglašena potreba za izgradnjom zatvorske bolnice. Bolnica bi primala sve zavisnike od droge koji služe zatvorsku kaznu, kao i one koji imaju obavezno liječenje nametnuto kao sudsku mjeru.

4. Poseban problem je nedostatak adekvatnog centra/prostora za liječenje/tretman i rehabilitaciju žena zavisnica. Takođe treba podsticati veće učešće primarne zdravstvene zaštite.
5. U oblasti primarne prevencije dosta je postignuto. Ipak, Kancelarijama za prevenciju bolesti zavisnosti treba dati još veću ulogu: treba utvrditi smjernice i standardi za rad ovih kancelarija u zemlji.
6. Istraživačke aktivnost treba da budu pojačane; pored epidemiološkog praćenja stanja u oblasti droga trebalo bi povećati broj posebnih istraživanja. Povećati nadzor u svim programima, kao i svijest o potrebi za redovnom evaluacijom, i pružati redovno informisanje u svim oblastima.
7. U saradnji sa nadležnim stručnim udruženjima, izraditi smjernice i standarde za one djelatnosti za koje ne postoje takvi dokumenti do sada. (tretman/liječenje; rehabilitacija; supstituciona terapija i drugo)
8. Obezbijediti mogućnost vakcinacije protiv (HBV) u populaciji intravenskih korisnika droga
9. Obezbijediti održivost i proširenje programa smanjenja štete, odnosno programa razmjene sterilnog pribora za injektiranje, kao i metadonske i druge supstitucione terapije, i to ne samo na terenu, već i u visoko rizičnim institucijama kao što su zatvori i u onim krajevima Crne Gore u kojima ovi programi nisu dostupni.
10. Obezbijediti redovnu besplatnu distribuciju kondoma, edukativnog materijala uz učešće bivših korisnika droga.
11. Poboljšati dostupnost savjetodavnih usluga i usluga testiranja na HIV i druge polno prenosive bolesti i bolesti koje se prenose krvlju.

Rezime nalaza, dokaza i preporuka

Nalazi - identifikovani problemi i pitanja	Dokazi (izvori koji potkrepljuju zaključke)	Preporuke ²
Nedovoljan brojčani sastav nacionalnih ključnih institucija : Kancelarija za droge i Kontakt Tačka.	Intervjui sa zainteresovanim stranama, predstavnicima zajednice, članovima različitih vladinih resora i nevladinih organizacija.	Zapošljavanje novog osoblja u okviru Kancelarije za droge Pored toga, sve nadležne institucije i ustanove trebalo bi da budu umrežene u sistem prikupljanja informacija i podataka.
Potrebna je kontinuirana finansijska podrška postojećim naporima, kao i proširenje i poboljšanje budućih usluga vezanih za smanjenje potražnje droge u Crnoj Gori. Metadon program supstitucije mora biti održan i finansiran od strane države jer u suprotnom programu je egzistencija ugrožena. (UNDCP završava svoju finansijsku podršku za ovaj program).	Intervjui sa zainteresovanim stranama, UNDP osobljem, predstavnicima nacionalnih i lokalnih kancelarija za prevenciju, predstavnicima nevladinih organizacija.	Povećati napore da se identifikuju i uključe potencijalni donatori kako na međunarodnom tako i na nacionalnom nivou. Nastaviti podizati svijest o potrebama među opštom populacijom i korisnicima droga i njihovim partnerima.

¹Nalazi koriste dokaze iz prikupljenih podataka.

²Preporuke su predložile sa ciljem da se uveća relevantnost, efektivnost i uticaj Strategije za droge. Preporuke bi trebalo da bude logička implikacije nalaza.

Strategija za droge i Akcioni plan su dobro prihvaćeni među stručnjacima: planirani rezultati su napravili napredak ka postizanju definisanih ciljeva uprkos nedostatku namjenskih sredstava. Novi nacionalni program treba da bude predviđen za duži vremenski period, tako da se njegovi ciljevi i vizija mogu u potpunosti ostvariti.	Intervjui i upitnici sa zainteresovanim stranama.	Iskustvo i lekcije naučene tokom implementacije strategije treba da budu dokumentovani i objavljeni za buduću dobrobit.
NVO izražavaju zahtjev da se aktivno uključe u pripremu nove Strategije za droge . Oni vide Vladu kao preterano štedljivu u vezi finansiranja aktivnosti u ovoj oblasti. Predrasuda u odnosu na zavisnike/ce postoji. Oni primjećuju nedostatak stručnosti i stoga sugerišu međusobnu multidisciplinarnu obrazovnu obuku. NVO-ima treba dati mogućnost da učestvuju u donošenju zakona i politike pod pokroviteljstvom Nacionalnog savjeta za sprečavanje zloupotreba droga. Oblasti aktivnosti u okviru NVO treba da budu jasnije definisane, pri čemu treba uzeti u obzir svu stručnost i praktično iskustvo u sektoru.	Intervjui sa zainteresovanim stranama i upitnici.	Saradnja i koordinacija u sprovođenju politike borbe protiv droga u Crnoj Gori mora biti poboljšana sa ciljem da se dostigne bolja reprezentativnost svih relevantnih zainteresovanih strana.

Razni stručnjaci iz ove oblasti, uključujući nevladine organizacije nastoje da budu ravnopravni partneri u stvaranju novog nacionalnog programa u oblasti droga i u njenom sprovođenju. Oni imaju pozitivna očekivanja u pogledu novog programa. NVO sebe vide kao najodgovornije i najfleksibilnije organizacije u vezi sa datom situacijom u oblasti droga - Neophodno je pronaći efikasan način izbora legitimnog i kompetentnog predstavnika NVO sektora za dijalog sa Vladom i način da učestvuju u kreiranju politike.		
Oblast tretmana zavisnosti od droga treba da bude objedinjena svih sa stručnih aspekata . To ne znači da bi jedan pristup u radu sa korisnicima /zavisnicima/cama od droga treba da dominira nad drugim, ali ono što treba unaprijediti jeste upotreba terminologije i način na koji se uspostavlja dijalog u partnerskoj saradnji, kao i multidisciplinarni pristup.	Intervjui sa različitim akterima.	Povećati napore da se izgradi nacionalna ekspertiza i kapaciteti usluga. Fokusrati buduće projekte na realizaciju usluga i intervencija koje imaju veću šansu da rezultiraju održivim promjenama u ponašanju i stavovima među korisnicima/zavisnicima/cama od droga u Crnoj Gori.
Treba organizovati edukativne radionice za medije kako bi se izbjegli stereotipi u javnim prezentacijama na ovu temu i problematika zavisnika/ca od droga u medijima.	Razgovori sa zainteresovanim stranama, pregled prikupljenih odgovora.	Obezbijediti podatke o rizičnom ponašanju; podatke o stavovima prema marginalizovanim grupama ili pojedincima, obezbijediti podatke o stavovima opšte javnosti prema zavisnicima/cama.

Zdravstvene i socijalne usluge koje država pruža treba da budu podjednako dostupne svim zavisnicim/cama.		

Prilog :Upitnik

Pregled sprovođenja „Nacionalnog strateškog odgovora na droge 2008-2012“

Upitnik

Molimo unesite odgovore na sva za Vas relevantna pitanja.

A. Osnovne informacije

1. Koliko dugo već radite na sadašnjem radnom mjestu i koje poslove obavljate ?

2. Koliko dugo radite u oblasti droga?

3. Gdje je polje rada vaše organizacije?

(Moguće je dati više odgovora)

☐

Državna uprava,Vladina institucija,

☐

Sistem zdravstva

☐

Sistem socijalnog staranja

☐

Obrazovna ustanova / škola

☐

Policija

☐

Sud, zatvor

- ☐ Carina
- ☐ Nevladina organizacija
- ☐ Ostalo, molimo navedite: _____

4. Koji od ovih odgovora se odnosi na Vas:

(Moguć je samo jedan odgovor)

- ☐ Bio/la sam uključen/a u pisanje Nacionalne strategije o drogama
- ☐ Pročitao/la sam Nacionalnu strategiju o drogama
- ☐ Znam da postoji Nacionalna strategija protiv droga, ali nisam pročitao/la
- ☐ Ne znam za Nacionalnu strategiju za droge

B. Mišljenja o relevantnosti, efikasnosti, uticaju i održivosti Nacionalne strategije za droge.

5. **Relevantnost:** Koliko je relevantna u cjelini bila Nacionalna strategija za droge (za organizaciju, njene ciljeve i politike)?

Vrlo relevantno	Adekvatno relevantno	Manje relevantno	Nije relevantno

Komentari:

6. **Efikasnost:** Koliko je efikasna u cjelini bila Nacionalna strategija iz oblasti droga (za organizaciju, njene ciljeve i politike)?

Vrlo efikasno	Adekvatno efikasno	Manje efikasno	Nije efikasno

Komentari:

7. **Uticaj /održivost:** Koji su, prema Vašem mišljenju najveći uticaji (u trajanju razlika) Nacionalne strategije za droge od usvajanja ovog dokumenta u 2008?

Primjeri:

8. **Rezultati** : Koji su po Vašem mišljenju najznačajniji rezultati primjene Nacionalne strategije u oblasti droga?

Primjeri:

9. **Prepreke**: Koje su bile po Vašem mišljenju najznačajnije prepreke u primjeni Nacionalne strategije za droge?

Primjeri:

10. **Ekstenzivnost**: Kakvo je Vaše mišljenje o opširnosti važeće Nacionalne strategije za droge?

Veoma obimna	Aдекватно obimna	Morala bi biti kraća	Ne znam

Komentari:

C. Prioriteti za novu Nacionalnu strategiju na polju droga

11. Označite Vaš odgovor, slaganje/ neslaganje, sa sljedećim sadržajem nove Nacionalne strategije za droge

(Moguće je dati više odgovora)

		U potpunosti se slažem	Slažem se	Ne slažem se	U potpunosti se ne slažem	Ne znam
1.	Prevenција upotrebe droga					
2.	Liječenje					
3.	Socijalno staranje / rehabilitacija / reintegracija					
4.	Smanjenje štete					
5.	Uključivanje nevladinih organizacija					
6.	Policija i Carina – aktivnosti					
7.	Sudovi i zatvori					

8.	Nove droge i prekursori					
9.	Međunarodna saradnja					
10.	Istraživanje, evaluacija i monitoring svih aktivnosti					
11.	Praćenje problematike droga					
12.	Koordinacija politike i aktivnosti u zemlji					

12. Unapređenje: Što su po Vašem mišljenju tri najvažnija prioriteta za novu Nacionalnu strategiju za droge?

(Molimo rangirajte kao: 1 (najvažnije), 2 (važno), 3 (manje važno).

1. _____

2. _____

3. _____